

נישואין כהסכם או כמטפיזיקה עיון הלכתי-פילוסופי בסדר הגט

מיכאל בריס

כיתרון האור מן החושך¹ כן דרך העולם שניתן ללמוד מן ההפכים, ונכון הדבר אף במוסדות הלכתיים ומשפטיים, שלעתים ניתן ללמוד על אודות מוסדות אלה מדרך פירוקם. במאמר שבפנינו אני מבקש להסיק מסקנות על אודות מוסד הנישואין באמצעות ניתוח של דרך התרתם ההלכתית העיקרית: הגט. במקרה דנן, לא מן ההלכות בלבד אנו מבקשים ללמוד, אלא מדרך התפתחותן של הלכות אלה בפרקטיקה ההלכתית; ולא את מהותו של מוסד הנישואין מבחינת הדין הפוזיטיבי נגלה, אלא את תבניות החשיבה ביחס אליהן, הנחשפות דרך פרקטיקה זו.

בתמצית: הגט הוא ביסודו שטר, מסמך זכויות, המשנה את הסטטוס של האישה ומפקיע את מחויבותה לייחד את קשרי האישות שלה לבעלה, ובכך הוא מתיר אותה להינשא. במלים אחרות, הליך הגירושין הוא הליך שבו הבעל מפקיד

* תודתי נתונה לידידי ד"ר עזרא שבט ממחלקת ההדרכה באוניברסיטת בר-אילן על סיועם באיתור כתבי יד ולגברת לאה נמדר ממחלקת ההדרכה באוניברסיטת בר-אילן על סיועם באיתור כתבי יד של הגניזה. אני מודה לספרייה הלאומית האוסטרית בווינה ולספרייה הבריטית בלונדון על הרשות לפרסם קטעי גניזה מן האוסף שלהם, למכון ירושלים ולעומד בראשה, הרב יוסף בוקסבוים על הרשות שנתנו להעתיק מתוך צילומי הגיטין שפרסמו בסוף ספר גט פשוט למהר"ם חביב שבמהדורתם, לרב זאב ברמן, מזכיר הרכב ("ספרא דדייני") בבית הדין הרבני האזורי בחיפה, על שהמציא לי עותק של גט. תודה לרעייתי עדה, שותפתי הפיזית והמטפיזית, לחמי הרב נחום נריה ולרב שמואל פולצ'ק ממכון משפטי ארץ, עפרה, על שעברו על הדברים והעירו את הערותיהם.

בידי האישה מסמך המצהיר כלפי האישה וכלפי העולם ששוב אין היא אשת איש. "גופו של גט: הרי את מותרת לכל אדם".² כתיאורו של אחד מגדולי האחרונים: והרי לפי פשוטו של מקרא באמת הגט הוא שטר ראייה, כדכתיב וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה, דהיינו שיתן לה שיהיה לה בידה שטר ראייה להנשא בו, דאל"כ [= דאם לא כן] היה צ"ל כתוב ונתן לידה [...] וה"נ [=והכי נמי] משמע מפשטיה דקרא בספר ישעיהו (נ, א) "אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה". וא"כ אף לפי קבלת רו"ל שהוא שטר קנין, אבל הנוסח צ"ל נוסח של שטר ראייה וספירת דברים.³

אולם הפרקטיקה של הליך הגירושין כפי שהיא התפתחה הלכה למעשה מעידה על משהו אחר, על תפיסה מטפיזית של מהות הגט. הגט נעתק מן המישור המשפטי ועבר לפעול במישור הרוחני-דתי. אני מבקש לבסס טענה זו דרך התבוננות בשלושה פרמטרים עיקריים העוסקים בצורתו של הגט: הגופן שבו הוא נכתב, הסטנדרטיזציה של חתימת העדים והאיות הייחודי של שמות הצדדים שבגט. בשלושה נושאים אלה וב"סדר הגט", נוהל כתיבתו ונתינתו של הגט בכית הדין, התפתח הגט באופן החותר תחת יסודו של הגט בתור שטר ומציב אותו ככלי מטפיזי, מעין דבר שבקדושה תהליך המטמורפוזה של הגט מסיט את מרכז הכובד שבו ממסמך משפטי בעיקרו אל עבר מסמך דתי-מטפיזי במהותו. אני מציע לראות את שורשיה של תפיסה מטפיזית זו של הגט בתפיסה מטפיזית של הנישואין עצמם, שהגט בא להתיר אותם.⁴ תהליך זה מעיד על כך שגם הנישואין

2 משנה, גיטין ט, ג.

3 הרב שלמה פישר, בית ישי, מהדורה שנייה, ירושלים תשס"ד, עמ' רסו.

4 לחשיבה מטפיזית כעין זו ראו גם יוחנן סילמן, "היקבעויות הלכתיות בין נומינאליזם וריאליזם: עיונים בפילוסופיה של ההלכה", דיני ישראל יב (תשד"ם-תשמ"ה), עמ' רמט-רסו; שי עקיבא וזונר, "חשיבה אונטולוגית ונטורליסטית במשפט התלמודי ובישיבות ליטא", דיני ישראל כה (תשס"ח), עמ' 41-97 ושם בהערת שוליים 5. חשיבה כמעט מאגית לגבי הגט ניכרת במנהגם של בני כלכותא שבהודו, כפי שהביא פרופ' דניאל שפרבר את מנהגם במנהגי ישראל, כך ד, רמת-גן תשנ"ה, עמ' ט-שי, מתוך ספר נוהג בחכמה לר' יוסף נאיים: "ראיתי מנהגם ואולתם שם איך יראים מהגט ואפילו מריח הגט מפחדים ובורחים כמו מחולי המדבק ולא יניחו לסדר הגט באחד מהבתים שדריים שם בני אדם פן תדבק בהם רוח רעה מאלה וגם חלונות יסגרו בהבתים הפתוחים להמקום שמסדרים בו הגט שלא יכנסו הקול והריח של הגט. הבגדים של המגרש והמגורשת טמאים הם להם כבגדי המנוגע, ולכן מיד אחר גמר מעשה גט ממהרים אל המים לטבול במקוה טהרה [...] והבגדים שפושטים אצל המים לא יעלו עוד עליהם והם הפקר לעניים. ובצאתם מן המים ילבשו בגדים אחרים מכף רגל ועד ראש"; ושם חלק ב, רמת-גן תשנ"א, עמ' רמו, בשם שו"ת אהלי יעקב לר"י קשטרו סימן קלא, שטובלין אחרי שמתגרשים.

נתפסים בעיקרם כישות רוחנית בעלת ממד אונטולוגי ולא כמוסכמה חברתית, חזונית או קניינית, גרידה. שינוי "מציאות" זה מחייב התמודדות אשר עיקרה באותו מישור אונטולוגי.

גט האישה כשטר

בלשון חז"ל גט פירושו שטר.⁵ כך למשל המשנה מפרשת תניות עמומות האמורות בגט הנוגעות לדיני ממונות בלבד, ואשר אין להם עניין עם דיני האישות:

גט פשוט [...] כתב בו 'זוזין מאה דאינון סלעין עשרין' – אין לו אלא עשרין; 'זוזין מאה דאינון תלתין סלעין' – אין לו אלא מנה; 'כסף זוזין דאינון' ונמחק – אין פחות משתים; 'כסף סלעין דאינון' ונמחק – אין לו פחות משתים; 'דרכונות דאינון' ונמחק – אין פחות משתים.⁶

5 ערך גט ("דכל שטרות אקרו גט"); רש"י, כתובות נא ע"ב ד"ה: "וגט חוב"; תוספות גיטין ב ע"א ד"ה: "המביא גט"; רבינו גרשום ורשב"ם, בבא בתרא, קס ע"א; ספר הישר לרבנו תם (מהדורת ש"ש שלזינגר, ירושלים תשי"ט), סימן קמ; רמב"ם, פירוש המשניות גיטין, ב, ה מהדורת הר"י קאפח, ירושלים תשכ"ה ("כי שם גט נופל על כל שטר וכל השטרות נקראו גיטין ותרגום ספר כריתות גט פטורין, אלא שהם קורין לגט אשה על הרוב גט בסתם, ואין בזה מקום ספק, כי מעצם הענין תבין אם המדובר בגט אשה או בזולתו"); ריטב"א, גיטין כח ע"א ד"ה: "ולענין גט מאוחר"; רבי אברהם ברבי נתן הירחי, ספר המנהיג, מהדורת י' רפאל, ירושלים תשל"ח, עמ' תרע; שו"ת ריב"ש, שד, מהדורת ד' מצגר, ירושלים תשנ"ג, ובהערה 17*, שם תמה המהדיר על דברי ר' יעקב אלגאזי בשם רא"ם "דאעפ"י דמצינו דשטר אקרי גט, גט לא מצינו דאקרי שטר"; Michael Sokolov, A Dictionary of Judean Aramaic, Ramat Gan, 2003; idem, A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period, Ramat Gan, 1990, המתבסס גם על הכתובת שנמצאה בגבעת המבותר, "במערתה דובנת בגטה"; "א"ש רוזנטל, "הכתובת במערת המבותר" פרקים ב 335 (1974), בעמ' 336, 369–372, ושם הערה 140. מנגד, השווה הערת רבי איוק מרגלית לסדר הגט של אביו, רבי יעקב מרגלית, מהדורת סין, ירושלים תשמ"ג, עמ' כט ("גט לשון שבר, ירושלמי הני עכברי רשעייא לא דיין דאכלי אלא דגייטי, פ"י לא די להם לעכברים שהם אוכלים אלא גם הם שוכרים, וכן לשון גט שובר וכורת ביניהם, ערוך" וראו שם בהערת המהדיר שלא מצא אזכור זה בספר הערוך).

6 משנה, בבא בתרא י, ב; "גט פשוט [...] כתב בו 'מאה זוזים שהם עשרים סלעים' אין לו אלא עשרים זוזים; [כתב בו] 'מאה זוזים שהם שלושים סלעים', אין לו אלא מנה [=מאה] כסף; [כתב בו] 'זוזים שהם' ונמחק, אין פחות משתים כסף; [כתב בו] 'סלעים שהם' ונמחק, אין פחות משתים; [כתב בו] 'דרכונות' ונמחק, אין פחות משתים". משנתנו באה לקבוע וליישם את העיקרון ש"יד בעל השטר על התחונה", בבא בתרא קסו ע"א; קסו ע"א; קעג ע"א.

גט במשמעות של שטר ממון אנו מוצאים גם בברייתא המגבילה את יכולת הגבייה מכוח "גט חוב שאין בו אחריות"⁷. ברוח זו קבעו חז"ל צורות שונות של שטרות בלשון גט: "גט פשוט עדין מתוכו, ומקושר עדין מאחוריו"⁸, וכך הם פירשו את המקראות בירמיה: " 'שדות בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום והעד עדים' – וכתוב בספר זה פשוט [=גט (במובן של שטר) פשוט], 'וחתום זה מקושר [=גט (שטר) מקושר]'"⁹.

גם גט הכורת את קשרי האישות שבין בעל לאישה הוא סוג של שטר. במקומות רבים חז"ל כינו שטר זה "גט אישה"¹⁰ או "גטי נשים"¹¹ כדי להבדיל בינו ובין שטרות, גיטין אחרים.¹² האישה "נקנית בכסף ובשטר ובביאה, וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל"¹³. המשנה מתארת את הגט כמכשיר שבאמצעותו האישה "קונה את עצמה", כשם שהיא "נקנית בשלושה דרכים, בכסף, בשטר ובביאה". בדומה לכך המשנה מפרטת דרכי קניין התקפות במגוון רחב של עסקאות: מקרקעין ("נכסים שיש להם אחריות"), עבדים יהודיים ושאינם יהודיים ("עבד עברי", "עבד כנעני") וסוגים שונים של בעלי חיים ושל מיטלטלין אחרים.¹⁴ ככולן, פרט למיטלטלין, בכוחו של השטר להעביר זכויות קנייניות. עבד כנעני רוכש את חירותו גם באמצעות שטר: "גט שחרור" או "שחרורי עבדים"¹⁵, וקיימות לא מעט הלכות המשותפות למסמך זה ולגטי נשים.¹⁶

- 7 בבלי, כתובות נא ע"ב; בבא קמא צה ע"א.
 8 משנה, בבא בתרא י, א.
 9 ירמיה לב, מד; בבא בתרא קס, ע"א–ע"ב; ירושלמי, שם פרק י הלכה א: "ומניין לגט המקושר אמר רבי אימי ואקח את ספר המקנה ואת החתום זה המקושר ואת הגלוי זה הפשוט שבמקושר". ככל הנראה תפקידו של הגט המקושר היה להבטיח את הרשום בתוכו כנגד זיוף. החלק החשוף הוא למידע בלבד, אך החלק החתום הוא הקובע. עם זאת הבבלי נימק את השימוש בשטר זה דווקא בהקשר של גטי נשים: "וטעמא מאי תקינו רבנן מקושר? אתרא דכהני הוו והוו קפדי טובא ומגרשי נשיהו ועבדי רבנן תקנתא אדהכי והכי מיתבא דעתיהו", בבא בתרא קס ע"ב, והשוו רזונטל (לעיל הערה 5), בהערת שוליים 142.
 10 בספרות התנאים: משנה, גיטין א, ה; תוספתא, יבמות ד, ו; גיטין א, ג–ד; שם ב, ז; בבא מציעא א, ו.
 11 משנה, עירובין א, ז; גיטין א, ד–ו; ב, ב, ג, ב; תוספתא, גיטין א, ד; ב, ב, י; ה, ג.
 12 ראו רמב"ם (לעיל הערה 5).
 13 משנה, קידושין א, א.
 14 שם, ב–ו.
 15 בפוסקים גם "גטי עבדים", ראו שו"ת רדב"ז ד, יד; שו"ת מהרש"ך ב, צב.
 16 רמב"ם, עבדים ו, ה: "בששה דברים שוין שחרורי עבדים לגטי נשים ובשאר הדברים הרי הן כשאר שטרות".

שטרות אלה מעניקים מוחשיות, קונקרטיזציה, להעברת זכויות הקניין. בהלכה היהודית "המקח אינו נקנה בדברים ואפילו העידו עליהם עדים".¹⁷ ולא בעסקת מכירה בלבד הדברים אמורים, אלא כל העברת זכויות אינה נעשית בדיבור בלבד. בספרות האחרונים קיימות שתי גישות בסיסיות בביאור תפקידו של שטר בהעברת זכויות הקניין. יש שתיארו את שטר הקניין בתור גילום של המילים המבטאות את התוכן של העברת הזכויות ("סיפור דברים").¹⁸ כנגד הערטילאיות שבדיבור בלבד המסמך הכתוב הוא מוחשי, ומוחשיות זו היא הנדרשת כדי להשלים את העסקה.¹⁹ דרך אחרת להתבונן בהעברת זכויות באמצעות שטר קניין היא בתור הפקדת ראייה חיצונית בידי רוכש הזכויות, על מנת שהלה יוכל להראות לאחרים שאכן מצב הזכויות השתנה. רוכש הזכות שוב אינו כפוף לזכויותיו של האחר, בין כפיפות לזכויות קנייניות ובין כפיפות אחרת, והפקדת ראייה לכך בידי הרוכש מסמלת או מגלמת את השינוי היחסי האמור.²⁰ מעתה הרוכש יוכל להראות שהזכות היא שלו, וכבר הראינו שיש מי שקורא כך את פשוטה של פרשת הגירושין שבתורה.²¹ גם במקראות אנחנו מוצאים ביטוי

- 17 רמב"ם, מכירה א, א.
- 18 כך מבאר הרב י"ד סולובייצ'יק את עמדתו של רבי אלעזר הסבור "עדי מסירה כרתית", גיטין פו ע"ב ועוד, שיעורי הרב על מסכת גיטין, א, ירושלים תשס"ז, עמ' לד-לו; הרב צבי שטר, ארץ הצבי, ירושלים תשנ"ג, סימן כג: "גדר שטר קניין היינו סיפור המעשה בכתב הנמסר בפני עדים". ראו גם הרב יהושע פפר, בנין השטר, ירושלים תשס"ב, סימן א ובעמ' ט: "דנעשה הקנין שבשטר ע"י מסירת דברים של הקנאה מהמקנה אל הקונה [...] שאין אמירת המקנה יוצאה אל הפועל אלא בצירוף מעשה קנין [...] ועל ידי כתיבת הדברים בשטר ומסירתן למקבל חל הקנין ללא מעשה נוסף".
- 19 ייתכן שדרישה זו עונה על חשש מפני פגם בגמירות דעת הצדדים לעסקה, אלא שרעיון זה עשוי לחלוש גם על הסברים אחרים של דרישת הכתב.
- 20 להשפעה של שאלת הפומביות על דרכי הרכישה ראו גם מיגל דויטש, קניין, א, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 127-200; הנ"ל "פומביות הקניין, חופש הקניין ותאימות השיטה – הצורך במודל וקווים לעיצובו" משפטים כג (תשנ"ד) 257. ליחסים בין כוח משפטי לכפיפות משפטית ראו Wesley Newcomb Hohfeld, "Some Fundamental Legal Concepts as Applied in Judicial Reasoning", 23 *Yale Law Journal* (1913) 16-59; חיים שיין, הפילוסופיה של המשפט – עיון ישראלי, תל-אביב תשס"ח, עמ' 363-382.
- 21 לעיל הערה 3. הרב סולובייצ'יק למד כך את דעתו של רבי מאיר, ש"עדי תמימה כרתית": "שעי"ז שהבעל מתפיס ראייה בשטר ביד אשתו שהיא מגורשת ממנו, חלים הגירושין ומתהווה הדבר שהיא באמת מגורשת הימנו, וכן בשטרי ממון – שעי"י כך שהמוכר מתפיס ראייה בשטר בידי הלוקח שהקרקע כבר קנויה לו, מתהווה הדבר ההוא, ונעשה באמת חלות הקניין", ארץ הצבי (לעיל הערה 18), עמ' קס. השוו גם ביאורו של הרב אברהם אולנגר,

לתפקידו של השטר כהוכחה למכר: "ושמתם אותו בכלי חרס למען יעמדו ימים רבים".²² אמנם ההלכה אינה מחייבת ששטרות אלה ישמשו ראיה. כך שטר קניין, וכמוהו גם גט אישה, יכול להיכתב על הנייר ואף על החרס (שניתן למחיקה) או על עלה של זית (שהוא דבר כלה).²³ התלמוד אכן מבחין בין שטרי מכר לשטרי ראיה.²⁴ ולאמתו של דבר, מעמדו של כל שטר כראיה אף שנוי במחלוקת.²⁵ עם כל זאת דומה שהמרחק בין ההמשגות השונות אינו רב. השטר הוא ביטוי אובייקטיבי להעברת הזכויות המשפטיות, מעבר למילים חולפות או לרצונות הכמוסים של הצדדים. הרעיון של הוכחה כלשהי, סוג של "ראיה לשעה", גלום במהותו של השטר כמו גם במוחשיותו, ודומה שהוא משותף לכל דרכי ההסבר של תפקידו של השטר בהעברת זכויות קנייניות.²⁶

- ברכת אברהם, גיטין, עמ' טז (ירושלים, תש"ן), לשאלת הדרישה של "מוכח מתוכו" בשטרי קנין והשלכותיה לגבי כתיבת שטר קניין על גבי דבר שיכול להזדייף. ירמיה לב, יד. 22
- קידושין ט, ע"א; כו ע"א ("בשטר כיצד? כתב לו על הנייר או על החרס"); רמב"ם, אישות ג, א ("ואם קידש בשטר כותב על הנייר או על החרס או על העלה ועל כל דבר שירצה"); רמב"ם מכירה א, ז ("כיצד בשטר? כתב לו על הנייר או על החרס או על העלה"). אם ההוספה של הרמב"ם ("על העלה") הן בדיני קידושין הן בדיני מכירת מקרקעין היא מתוך נוסחה שהייתה בפניו, לא מצאתי נוסחה כעין זו בכתבי היד. סביר להניח שניסוח זה של דברי הרמב"ם הוא בהשפעת המשנה, גיטין ב, ג בענייני גט: "על הכל כותבין – על העלה של זית [...]". ראו גם מגיד משנה לאישות ג, ד: "ודע שאין צריך שיכתב בדבר שאין יכול להזדייף וזהו שכתב רבינו למעלה על העלה ובכל דבר שירצה, והטעם דעידי מסירה עיקר בקידושין כמו בגירושין". 23
- קידושין כו ע"א. 24
- רמב"ם עדות ג, ד; רמב"ן, השגות לספר המצוות לרמב"ם, שורש שני, מהדורת ש' פרנקל, ירושלים תשנ"ה, עמ' צ ואילך. 25
- בנכסי דלא ניידה התודעה הציבורית היא מרכיב משמעותי של הבעלות והחזקה על הנכס ("כל הקרקעות הידועות לבעליהן, אע"פ שהן עתה תחת ידי אחרים, הרי הן בחזקת בעליהן", רמב"ם, טוען ונטען יא, א). תודעה ציבורית עומדת בבסיס המסורת שבירושלמי על אודות השתלשלות דרכי הרכישה של זכויות במקרקעין. מעשי קניין קמאיים אלה מושתתים כל כולם על הנצחת המעמד בעיני הציבור: 26
- בראשונה היו קוננין בשליפת המנעל הרא היא דכתיב [=זהו זה שכתוב] "וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה שלף איש נעלו וגו'" (רות ד, ז).
- חזרו להיות קונים בקצצה. מהו בקצצה? בשעה שהיה אדם מוכר שדה אחוזתו היו קרוביו מביאין חביות וממלין [=ממלאים] אותן קליות ואגוזים ושוברין לפני התינוקות והתינוקות מלקטין ואומרים: "נקצץ פלוני מאחוזתו". ובשעה שהיה מחזירה לו היו עושין כך ואומרים: "חזר פלוני לאחוזתו" (ירושלמי, קידושין פרק א הלכה ה, וכעין זה במדרש רות רבה ז, ז; מילוי המלים המקוצרות וההוספות במוסגר הן בטקסט זה ובמובאות האחרות ברשימה זו הן שלי, מ"ב, וראו שם שטקסט זה נקבע גם כאשר אדם נשא "אשה שאינה

הלכות שונות מצביעות על הממד הקונקרטי של מעשה הגירושין, ועל כך שהליך הגירושין נועד להפקיד בידי האישה הוכחה אובייקטיבית לכך שמותר לה להינשא שוב. האישה מתגרשת בשטר זה בלבד: "ספר כורתה ואין דבר אחר כורתה",²⁷ "אין האשה מתגרשת אלא בכתב שיגיע לה וכתב זה הוא הנקרא גט".²⁸ בשונה משטרי מכר אחרים לא די שהבעל יכתוב בגט "אני מגרש אותך".²⁹ הגט כולל בתוכו ממד אובייקטיבי שתוכנו ממוען גם לצד ג' ואף לעולם כולו.³⁰ מכאן שלב-לבו של השטר הכורת בין איש לאשתו הוא "תורף" הגט שבו כתובים שם האיש ושם האישה, מלבד משפט המפתח "הרי את מותרת לכל אדם".³¹ בנוסח

הוגנת לו" כדי לחקוק זאת בזיכרון, תוספתא כתובות ג, ג: "נאמן אדם לומר [...] שאכלנו בקציעה של פלנית"; בבלי, כתובות כח ע"ב).

מעמד "שליפת הנעל" המתואר במעשה של גאולת הנחלה שבספר רות נעשה ברוב עם ובקהל רב: "נגד היושבים ונגד זקני עמי" (רות ד, ד). לאחר שבועז לקח "עשרה אנשים מזקני העיר" והושיב אותם בשער (שם, ב), בועז מעיד את הזקנים "וכל העם" (שם, ט). אלה נהיים שותפים של ממש לתהליך העברת הזכויות – "ויאמרו כל העם אשר בשער והזקנים: עדים!" (שם, יא). מנהג ה"קצעה" משקף גם הוא באופן מובהק את מרכזיותה של הפומביות לצורך ביצוע מעשה הקניין. מעמד ציבורי זה נועד לשם חקיקת האירוע בזיכרון הקולקטיבי ובעיקר בזיכרוןם של דור ההמשך, הילדים (משנה, כתובות ב, א).

גיטין כא ע"ב; בניגוד לאמירה כפולה או משולשת של "טאלאק" לפי האיסלאם, ראו Schacht, J.; Layish, A. "Ṭalāk (a)." *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel & W.P. Heinrichs. Brill, 2011. Brill Online. Bar Ilan University. 08 June 2011 http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islam_COM-1159.

רמב"ם, גירושין א, א. 28

כפי שאכן כשר בשטרי מקח וממכר: "בשטר כיצד, כתב לו [...] שדי מכורה לך, שדי נתונה לך, הרי זו מכורה ונתונה", קידושין כו ע"א. הרמב"ן סבור, קידושין ט ע"א בכיאוורו השני וככל הנראה גם העיקרי, שללא שמות הצדדים הגט בטל מן התורה: "דגבי גט בעיני שמו ושמה דאורייתא, דכתיב 'וספר כריתות' (דברים כד, א) בעיני סיפור דברים שכורתים ביניהן ואי אפשר בלא שם שלהם וכו', ולא מתקנת ר"ג היא אלא מדאורייתא". אור זרוע נקט כן לגבי שמה של האישה, הלכות גיטין תשטו, "הלכך אתברר לן גט אשה שלא הוזכר שמה בגט פסול והבנים ממזרים דאורייתא", ושכך למד מדברי רש"י, גיטין לד ע"ב, ד"ה מרים. ברם, עמדתו של רבינו יואל היא שגט שאין מוזכרים בו שמות הצדדים כלל כשר בדעבד מכוח עדי המסירה, מרדכי, גיטין שנד; הגהות אשרי גיטין ג, א. להלכה מצריכים שמות האיש והאישה, בין אם מדאורייתא ובין אם מדרבנן, שו"ע, אבהע"ז קכט, א; מהר"ם חביב, גט פשוט, מהד' מכון ירושלים, ירושלים, תש"ם, קכט סק"א.

להשלכות של עיקרון זה על דיני העדות שבגט על פי גישתו של הרמב"ם, ראו מיכאל בריס, "ליישוב שיטת הרמב"ם בעניין עדות שבשטר", משפטי ארץ ב – טענות וראיות, עפרה, תשס"ה, 287, בעמ' 294 ואילך.

שהוא עיקרו של גט, משנה, גיטין ט, ג. 31

הגט של חז"ל לשונות אלה כפולות ומשולשות, והן מביעות את זכותה של האישה להינשא מבלי שאיש, גם לא הבעל המגרש, ימחה בידה.³² ממד זה של שטר בא לידי ביטוי גם בדעות הפוסקים הפוסלים את הגט שנכתב "על המחק"³³ מפני חשש של זיוף, כפי שהגמרא קובעת לגבי שטרות שבממון.³⁴ הרמב"ם מבחין בין תורף לטופס הגט. לדבריו ניתן גם להכשיר את הגט, אם "קיימו" את המחיקה בסוף הגט "כשאר שטרות".³⁵ אחרים פסלו את הגט במקרה זה גם אם

- 32 שם: "רבי יהודה אומר, 'ודין דיהוי ליכי מינאי ספר תירוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין למהך להתנסבא לכל גבר דתצביין'; וכך גם בגט עצמו מופיע פעמיים נוספות אותו רצף של פעלים: "פטריה ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי", בשינויי סדר, ראו ביאור הגט לרבנו שמשון מקינון, בתוך מאורות ראשונים, מהדורת הרב שמואל אליעזר שטרן, ירושלים תשס"ב, סימן פה, עמ' שכז; שכת-שלא; מהר"ם חביב, גט פשוט, סדר הגט, קכ; דניאל שפרבר, מנהגי ישראל: מקורות ותולדות, ב, רמת-גן תשנ"א, עמ' לב בפסקה השנייה בהערה, על פי הרב מ"מ כשר, תורה שלמה כרך כד, עמ' כא-כד. בגט מן הגניזה הקהירית, S 10J2.3-T, משנת ד'תשפ"ו (=1026), שנכתב לבעל המגרש "במדינת רמלה הסמוכה ללוד", הרצף מורחב על מנת לכלול גם פועל רביעי: "שבקית ופטריה ותרוכית וגרשיה". רצף זה מופיע פעמיים באותו סדר. בסיום הגט מופיעים רק שלושה תארים של המסמך (ללא גירושין) והסדר הוא: "ספר תרוכין וגט פטורין ואגרת שבוקין", בשונה מהמשנה הנ"ל. בגט האמור מצויה גם תניה מורחבת שנועדה לשלול אפשרות של ערעור פוטנציאלי מן הבעל ומכל אדם: "ולית לי עליך לא ערר ולא מצו ולא מימר ולא משמע משום אנתור [=ואין לי עליך לא ערר ולא מריבה ולא מה לומר ולא מה להשיע (או: לא היגר ולא שימוע) משום אנשים (בעניין הגירושין), מ"ב]. גט זה אף חותם "כדת משה ויהודאיים". על הייחודיות של גט זה ועל זיקתו למסורת ארץ ישראלית ראו מרדכי מרגליות, הלכות ארץ ישראל מן הגניזה, ירושלים תשל"ד, עמ' קיח-קכו; השו"א אשר גולאק, אוצר השטרות הנהוגים בישראל, ירושלים תרפ"ו, עמ' 67-87, ובייחוד להשפעה הרבנית הניכרת בגיטין של הקראים, עמ' 85-86, וראו גם להלן ליד הערה 52. לגבי התגבשות הנוסח של הגט ראו גם שמחה אסף, "שטרות עתיקים מן הגניזה", תרביץ, ט (תרצ"ח), עמ' 15-16.
- 33 אף שגט נכתב לכתחילה גם על דבר שניתן לזייפו כאשר הוא ניתן לאישה בנוכחותם של עדי מסירה, גיטין כא ע"ב; רמב"ם גירושין ד, ב-ג: "על הכל כותבין את הגט [...] וכותבין על דבר שיכול להזדייף והוא ישתנו לה בעידי מסירה. כיצד, כותב על הנייר המחוק ועל הדפתרא ועל החרס ועל העלין ועל ידו של עבד ועל קרן של פרה".
- 34 בבא בתרא קסא ע"ב ("ודין קיומיהון"); רמב"ם, מלוה ולוה כז, ה-יב. בהליך זה מציינים את המחיקות בסוף השטר כדי לשלול אפשרות או טענה של זיוף.
- 35 רמב"ם, גירושין ד, טו; טור, אבן העזר סוף סימן קכה ובי"י שם; שו"ע, אבהע"ז קכה, יט, ברישא. גם תוספות סבורים שניתן להכשיר גט על המחק מעיקר הדין, גיטין פד ע"ב תוד"ה אס. המחבר אימץ את הסיפא של דבריהם: "ומ"מ נהגו העולם להחמיר". הגר"א כתב על כך: "היא חומרא, דהא כתב על המחק כשר, כמש"ש [=כמו שכתוב שם (=גיטין)] כא ע"ב, אלא לדעת הר"ף ורמב"ם דמכשרי בלא ע"מ [=עדי מסירה] יש לחוש", סדר הגט, גר"א ס"ק פד, וראו בהערה 37 להלן.

הוא קיים.³⁶ ההשלכה ההלכתית העיקרית של הוראה זו נוגעת למקרה שאין עדים המעידים על מסירת הגט לאישה, ואנו נשענים על כוחו של השטר עצמו כמכשיר המגרש – רק מסמך שאין לחשוד באותנטיות שלו ושל כל מרכיביו הוא שטר כשר לגירושין במצב זה.³⁷

ההלכה מציבה גם דרישות ייחודיות מן השטר הזה הקרוי "גט אישה" שאינן ניתנות לרדוקציה לעקרונות ההולמים את דיני השטרות. תורף הגט חייב להיכתב לשם גירושי האישה הספציפית, לפי דרשת חז"ל "וכתב לה" – לשמה".³⁸ דרישה זו של כוונה מצטרפת לדרישות דומות בתחומים דתיים אחרים של ההלכה:³⁹ כתיבה ויצירת סת"ם,⁴⁰ עבודת הקרבנות⁴¹ וכתבת מגילת הסוטה.⁴² בכל אלה דרישת הכוונה נועדה להעניק כוח פעולה במישור הדתי – קדושה, כפרה או החלת ההשגחה האלוהית. דרישת הכוונה ביצירת הגט מעידה אפוא על הממד המטפיזי הנלווה לספר הכריתות, לגט. ממד זה חורג מתחומם של דיני השטרות.⁴³ התופעה שאני רוצה להפנות אליה את הזרקור במאמר זה היא, שגם היסודות המרכיבים את משמעות השטר של הגט פושטים צורה משפטית ועוטים אדרת

36 רב סעדיה גאון כאשר קיים מחק בשמו או בשמה, הובא בבעל העיטור, חלק א, מאמר שמיני, וטור אבן העזר, סוף סימן קכ; ראב"ה, סימן תתצד: "ואין כותבין ודין קיומיהוין ודביני חוטי שריר וקיים כמו בשטרות", וראו הערות המהדיר, ה"ש 27 שם; תשב"ץ א, ה, שהכריע כדעת המכשירים: "והדברים מוכרעין מעצמן, דמאי שנא גיטין משאר שטרות".

37 רמב"ם, גירושין ד, יז, ולעיל הערה 33; אפשרות זו של גירושין ללא עדי מסירה היא על פי דבריו שם א, טז, ועל פי דעת הר"ף, מז ע"ב בדפי הרי"ף לגיטין. ראו בריס (לעיל הערה 30).

38 דברים כד, א; ספרי, דברים רסט; משנה, גיטין ג, ב; תוספתא ב, ז; גיטין כ ע"א; רמב"ם, גירושין א, א, ג.

39 ביטוי זה ננקט כאן לשם המחשה. על הבעייתיות של ההבחנה בין התחומים המשפטיים והדתיים בהלכה היהודית ראו י' אנגלרד, "מחקר המשפט העברי: מהותו ומטרותיו", משפטים ז (תשל"ו), עמ' 34–65; מ' אלון, "עוד לעניין מחקרו של המשפט העברי", משפטים ח (תשל"ז), עמ' 99–137.

40 גיטין נד ע"ב; רמב"ם, תפילין ומזוזה וספר תורה א, יא ורבינו מנוח שם; א, טו; ג, טו; י, א.

41 משנה, זכחים ד, ו: "לשם ששה דברי הזבח נזבח"; רמב"ם, מעשה הקרבנות ד, יא.

42 משנה, סוטה ב, ג; תוספתא, גיטין ב, י; סוטה יח ע"א; רמב"ם, סוטה ג, ח: "וכותב עליה [...] לשמה של אשה כמו הגט".

43 ייתכן שכך יש לראות גם את הדרישה שלא יחסר בגט דבר אחר כתיבתו (שלא יהיה "מחוסר מעשה", רמב"ם, גירושין א, א, ו) ואת ההלכה המחייבת נתינת הגט מידי הבעל (במובן המורחב) לידי האישה (במובן המורחב), והפוסלת גט גירושין כאשר האישה אקטיבית בלקיחת הגט ("טלי גיטך מעל גבי קרקע", רמב"ם שם, יא–ב).

מטפיזית עם התפתחותן של הלכות אלה. שינוי זה מתרחש במהלך דורות של פסיקה לאחר חתימת התלמוד. אני מציע לראות בתהליך זה עדות לתפיסת הגט כמכשיר שבא להתמודד עם הממד המטפיזי של הנישואין. מתגלה כאן אינטואיציה שלא הסכמת הצדדים בלבד עומדת בבסיס הקשר הזוגי בדין תורה, אלא זיקה אונטולוגית ייחודית. לשם התרת קשר זה קיים צורך להתיר גם את הזיקה המטפיזית שנוצרה ולא די לראות בגט מסמך המשחרר את האישה מחובותיה כלפי הבעל או המשנה את מעמדה החברתי גרידה. ממד זה משתקף בהלכות הנוגעות לצורתו של הגט כפי שהתפתחו עם הדורות. נדון בשלושה פרמטרים: בצורה הייחודית שלובש הגט, בעיקר בנוגע לדרישות הגופן שבו הוא נכתב, בצורה ובגופן שבו חותמים העדים, ובאיות הייחודי של השמות כפי שהם מופיעים בגט.

שפת הגט: תוכן וצורה

דרישת התוכן הבסיסית של הגט, של ספר הכריתות, היא "שיהיה עניינו דבר הכורת בינו לבינה"⁴⁴. ההלכה מקפידה על שפה אקטיבית ("אני מגרשך", ובארמית: "תרוכית יתיכיי", ולא "איני אישך")⁴⁵ ומוחלטת – כך שהיא שוללת קטגוריות שונות של תנאים העשויים להשאיר את הזיקה בין האיש לאישה במקומה.⁴⁶ ההלכה גם מקפידה שכריתות זו תהיה ברורה וחד משמעית. גט האישה חייב לנסח בצורה ברורה ובהירה ובלשון חד משמעית שהאישה שוב מותרת להינשא.⁴⁷ עיקרו של גט הוא: "הרי את מותרת לכל אדם". הגט מלא באמרות לשון נוספות המבטאות את שחרורה של האישה מן האיסור להינשא לגבר זר: "ופטרת ושבקית ותרוכית יתיכיי"⁴⁸, ושאיש – גם (או בייחוד) הבעל

44 תוספתא, גיטין ג, ג; ספרי, דברים רט; גיטין כג ע"א; קידושין ה ע"א; רמב"ם, גירושין א, א, ג.

45 רמב"ם שם; קידושין ה ע"ב.

46 רמב"ם שם, ה-טז; שו"ע אבהע"ז קלז; קמג, יא.

47 רמב"ם, שם ד, ט: "כל לשון שיכתוב בה הגט צריך שיזהר הסופר בדברי הגט שלא יהא משמען שני עניינות עד שנמצא הקורא אומר שמא לכך ולכך נתכוון שאין משמעו לשון גירושין או שמא לענין זה נתכוון שמשמעו לשון גירושין, אלא יהיו דברים שאין בהן ספק באותה הלשון אלא משמען ענין אחד שגירש ושלה פלוני את פלונית"; שולחן ערוך, אבן העזר קכו, טז.

48 אלה הן לשונות שונות של שחרור (פטור [או עזיבה], שחרור, גירוש) המשמשות לגירושין, ראו סוקולוב, לעיל הערה 5. הפוסקים עמדו על ההבדלים שבין הוראות אלה, ראו לעיל הערה 32. ראו גם אנציקלופדיה תלמודית ערך גט; שו"ת איגרות משה, אבן העזר ג, לד.

המגרש – לא יעמוד בדרכה אם תחפוץ להינשא לאדם אחר. פרט לכך אין מגבלה של שפה. מעיקר הדין הגט נכתב בכל לשון "לכתחילה"⁴⁹.
 כהמשך לדרישה זו, גם הגופן צריך להיות ברור ובכתיבה שאין לטעות בה. מקום שבו ניתן לטעות במשמעות של הכתב הגט פסול. דרישות אלה עודפות על הדרישות המצויות בדיני שטרות העוסקים ברכוש. במצבים של ספק בדיני ממונות ההלכה קובעת כללי הכרעה ודרכי התמודדות עם העמימות באמצעות כללי פרשנות מגוונים,⁵⁰ והיא אינה פוסלת את שטר הקניין מעיקרא. שטר הראייה בדיני ממונות יכול להסתמך על פרשנות של בית המשפט. לא כן גט האישה. הלה חייב להיות שקוף לחלוטין, ללא פקפוק או ספק כלשהו באשר לתוכנו או באשר לכל פרמטר מן הפרמטרים העיקריים שבו ("תורף הגט", הכולל את שמות הצדדים, זמן עריכת הגט והוראת הגירושין שבו).⁵¹
 חז"ל "ניקו" את הניסוח הארמי של הגט וניפו ממנו משמעויות זרות או הוראות דו-משמעיות, ומשום כך "כבר נהגו ישראל כולם לכתוב הגט בלשון ארמי ובנוסח זה [=שקבעו חז"ל] אף על פי שמותר לכתבו בכל לשון לכתחילה".⁵² הסרת כפל המשמעויות נעשתה בין היתר באמצעות הקפדה על איות מלא ביותר אשר על משמעותה נבקש לעמוד בהמשך. ההלכה גם מקפידה על דרך צורת כתיבת האותיות שבגט:

וכן צריך שיהיה הכתב מבואר היטב באותו הכתב שיכתוב בו עד שידעו לקרותו הקטנים שמכירין אותו הכתב שאינן לא נבונים ולא סכלים

- 49 רמב"ם, גירושין ד, יא.
 50 כגון דרישת לשון הדיוט, תוספתא, כתובות ד, ט; תוספתא, בבא בתרא יא, יג; בבא מציעא קד ע"א–ע"ב; ספק פועל לטובת המוחזק בממון, "יד בעל השטר על התחתונה", כתובות פג ע"א ועוד; תפוס לשון ראשון: פסחים כט ע"ב; תפוס לשון אחרון: בבא בתרא קה ע"ב ועוד.
 51 משנה גיטין ג, ב; גיטין כו ע"א.
 52 רמב"ם, גירושין ד, יא; והשוו לעיל הערה 32. לשאלת המשמעות של היקף המנהג ראו גם הקדמת הרמב"ם למשנה תורה: שם עמד על ההבדל בין "גזרות ותקנות ומנהגות שנתחדשו אחר חיבור התלמוד" לבין אלה של התלמוד עצמו מבחינת התפשטותם ומכוח זה גם מעמדם הנורמטיבי. את ספרו ייעד גם לריכוז נושא זה: "אלא יהיה חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה עם התקנות והמנהגות והגזרות". ראבי"ה, סימן תקלב, הכשיר גט שהיו בו לשונות נוספות: "וגם מזה שכתב 'למיעל בקהלא דישראל' [...] ולא מצינו שהשטר נפסל בשביל שכופל בו דברים". הראבי"ה מעיד שנוסחה זו מופיעה "בספר תיקון הגט של רבינו אברהם כהן זצ"ל". ניתן למצוא תוספות המרחיבות את לשון הגירושין גם בגיטין קדומים, ראו לעיל הערה 32 הנ"ל.

בקטנים אלא בינונים, ולא יהיה כתב מעוקם ומבולבל שמא תדמה אות לאות ונמצא העניין משתנה.⁵³

אי הקפדה על הוראה זו עלול לפסול את הגט עצמו.⁵⁴ מקורה של ההקפדה הוא בדברי אב"י "ולא לכתוב למחך דמשמע כי חוכא,⁵⁵ ולורכיה לוי"ו ד'תרוכין', ולוי"ו ד'שבוקין',⁵⁶ דמשמע 'תריכין' ו'שביקין', ולורכיה לוי"ו ד'כדו', דמשמע 'וכדי'.⁵⁷ מפשוטה של הסוגיה ניתן להבין שהארכת האות וי"ו אינה מחייבת בהכרח כי זו צריכה להיות ארוכה מאותיות וי"ו אחרות, בבחינת וי"ו רבתי, "אלא כלומר שלא יעשה קצרה שתהא נראית כמו יו"ד", וכך פסקו מקצת הראשונים.⁵⁸ פוסקים אחרים הקפידו על הארכה ממש של האות במלים אלה, וכך גם התגבש סדר הגט הלכה למעשה.⁵⁹ אולם כבר עתה ראוי להדגיש שפרקטיקה זו עלולה להכשיל את מטרתה המקורית של הוראתו של אב"י, שמא ידמו אותיות אלה לאותיות נו"ן סופית.⁶⁰

- 53 שם, י.
- 54 שם, יא: "היה בו משמע שני עניינות או שהיה בכתבו עיקום או בבלול עד שאפשר שיקרא ממנו ענייין אחר, הואיל ונקרא לענין הגירושין ויש בו משמע גירושין הרי זה פסול", רצה לומר שאילו לא הייתה בו משמעות גירושין היה הגט בטל, השו"ב שם ב, ז. "עלולה" – משום שנחלקו בכך הפוסקים, ראו שולחן ערוך, אבן העזר קכה, טז-יח.
- 55 רש"י: "צריך שיבדיל רגלו של ה"י שיהיה אויר בין רגלו לגגו דלא ליתחזי כחי"ת".
- 56 ככתב יד קאופמן, Budapest, Akademia, Kaufmann A 50, ובכתב יד פארמה, Parma, Biblioteca Palatina, 3173 (דה רוסי 138) למשנה גיטין ט, ג: "שיבוקין", בכתב מלא, כמו תירוכין, גירושין. כן הוא גם בסוגייתנו בכתב יד וטיקן 130, בכת"י וטיקן 140, בכת"י סנט פטרברג RNL Evr. I 187 (ושם: דתיבוקין (!)), בכת"י אוקספורד Opp. (368) 38. בדפוס וילנא, כמו בכת"י מינכן 95: שבוקין, בכתב חסר. בנספחים א-ג, המשקפים את הנוהג בבתי הדין היום, הכתיב מעורב: תרוכין, שבוקין (שתייהן חסרות), פיטורין (מלא); בנספח ד הכל מלא: תירוכין, פיטורין, שיבוקין; בנספח ו הכל חסר: תרוכין, שבוקין, פיטורין.
- 57 בבלי, גיטין פה ע"ב.
- 58 בבלי, גיטין שם, תוד"ה ולורכיה: "ושמא אין צריך להאריך אלא כלומר שלא יעשה קצרה שתהא נראית יו"ד"; רשב"א, שם ד"ה "והא דאמרין ולורכיה": "לאו לאורוכיה משאר ווי"ן קאמר, אלא כשאר ווי"ן, כדי שלא יראו יודי"ן, דהא אין הטעם אלא כדי שלא יראה כאומר תריכין ואומר וכדי [...] אך העולם רגילין להאריך ממש, ונכון הוא כדי שיזכרו ולא יבאו ליד קיצור". השו"ב מגיד משנה על הרמב"ם (לעיל הערה 54).
- 59 שולחן ערוך, אבן העזר קכו, יא, כב; מהר"ם חביב, גט פשוט, סדר הגט, קלג. ראו גיטין שבנספחים א-ג.
- 60 חידושי הר"ן לגיטין שם; חידושי רבנו קרשקש, שם; רבנו קרשקש, שם: "לאו דלורכיה יותר משאר אותיות קאמר, דא"כ דמיא לנו"ן, אלא דלורכיה כראוי כשאר אותיות, כלומר שיהיה שלא לקצרם"; רמ"א לאבהע"ז קכו, יא: "אבל לא יאריכו יותר מדי". בגיטין נהוג

הוראות אלה משקפות את הצורך בבהירות הכתב, והן חלות "בכל לשון ובכל כתב שיכתוב, שלא יהיה בו משמע שני עניינות".⁶¹ הקפדה זו על בהירות הכתב שבגט הביאה לסטנדרטיזציה של דרך כתיבתו מעבר למנהג שהתגבש לכתבו בלשון חז"ל. עם התפתחות צורות הכתיבה המאוחרות של הכתב העברי דנו הפוסקים על אודות כתיבת הגט בכתב רהוט ורהוט-למחצה. קבוצה אחת של פוסקים לא ראתה כל פסול בשימוש בצורות כתיבה אלה על ביטוייה השונים. כך קובע הרשב"א: "ובכתיבת משיקה, דע שבכל כתב ובכל לשון כשר בגט ואפילו לכתחילה".⁶² קדמו לרשב"א הכרעות אשר פסלו את השימוש בצורת כתב זו בגט ומשיקולים שונים, שההבחנה ביניהם חשובה לדיוננו, כפי שנראה.

גם להגדיל את הווי"ו כלפי מעלה, ראו נספח ג. ועם זאת, בנוסח הרמב"ם, מהדורת פרנקל, הווי"ו מוארכת כלפי מטה, וכן הוא בנספחים א-ב; ראו מהר"ם חביב, גט פשוט, קנו ס"ק מו, הדין במקרים בהם קראו התינוקות לוו"ן נוני"ן.

רמב"ם, גירושין ד, יג. 61

שו"ת, ח"ה צג, לענין "כתב משקי"; ח"א אלף קצא, לענין "כתב משק"; ושם תשעט; תשובות הרשב"א "המיוחסות לרמב"ן", קכב; הובאו בית יוסף, אבן העזר קנו, א. בראש הפירמיה של הכתב העברי ניצב הכתב המרובע, הנקרא אף הוא באופן כוללני "כתיבה גסה" (אם כי לעתים מונח זה מציין את הגופן המוקפד שבשימוש כתיבת סת"ם, הוא "כתב אשורי" או "כתיבה תמה"). הבית יוסף נותן לנו מפתח לסוגי הכתב האחרים שנמצאו בשימוש הנקראים באופן גנרי "משקייט", הוראה שהיא תלויה לפי דבריו בהקשר של מקום וחברה. אצל הספרדים הכוונה היא לכתב "משקי" והוא ואריאנט קליגרפי של הכתב המרובע. לעומת זאת הבית יוסף משער ש"משקיי"ט שהזכיר הרשב"א היא פרובינציאל אלא שבמקומו קורין אותו משקיי"ט. כתב פרובינציאל זה אינו דומה לכתב אשורי ואף "אינה כתיבה תלויה", זאת אומרת שאינו כתב רהוט ומחובר, ונהגו לכתוב בו "כתבים ושטרות וספרים". לעומתו כתב חצי קולמוס ("מיד"א ליטר"א") או "מעלאק" הוא מחובר ממש, וראו ברכי יוסף, יורה דעה סימן רפב אות ז: "ופירוש פרובינציאל הוא שאנו קורין אותיות רש"י, ומעלאק"ק הוא כתיבת חצי קולמוס שקורין מיד"א ליטר"א", והשוו להלן ליד הערה 105. ראו גם את הערת המהדיר, הרב יואל קטן, על שו"ת תשב"ץ א, ב הערה 111: "שמאש"ק בערבית היינו מהיר ונמשך, וזהו כתב משיט"א בלשון הראשונים האשכנזים, והשם מדבר"ב פירוש שאינו נח אלא מרחף ומרפף". עדה ירדני מזהה שבעה סגנונות רוטים וחצי-רוטים בולטים של הכתב העברי שהגיעו לכלל שכלול קליגרפי ואשר שימשו בארצות השונות לצרכים שונים ולפעמים אף מוגדרים – חלקם רוטים באופן קיצוני וחלקם לא. ניכרת גם השפעה של הכתיבה המקומית – הערבית, הגותית, ועוד. שורשם של חלק מסגנונות הכתיבה שלנו היום הוא בצורות כתיבה שהתגבשו במאה הארבע עשרה בספרד ובתימן או במאה החמש עשרה באשכנז, ראו עדה ירדני, ספר הכתב העברי – תולדות, יסודות, סגנונות, עזוב, ירושלים, תשנ"א, עמ' 87-90. למעשה כתב "פרובינציאל" הוא ענף שצמח מתוך הפיצול הגאוגרפי האמור, הנגזר מן המשפחה של הכתב הספרדי, שם עמ' 82.

62

הרמב"ם מביא את דברי רבו, הר"י מיגש, אשר מנע את השימוש בכתב הרוט מחמת שהוא אינו חד-משמעי דיו, והחשש מפני בלבול במשמעות לשונות הגט: "וגינה רבי יוסף הלוי ז"ל לכתוב הגט בכתבנו זה ש(אותיותיו) מחוברות מאוד. ואמר: יבוא ממנו משמע תרי לשאני בגיטא וזה מפסיד(ו)".⁶³ הרמב"ם מדגיש כאן שהאותיות מחוברות מאוד, ורק מחמת האפשרות של טעות במשמעות הלשון יש לפסול גט זה, ומכאן שיש מקום להבחין בין צורות שונות של אותיות: "ואם כן כתיבה פרובינציאל שאינו כתיבה תלויה פשיטא שכותבין בו לכתחילה לדברי הר"י הלוי, ואפשר שזהו כתב מדבד"ב שהנהיג לכתוב בו".⁶⁴ אכן הגיטין שבידינו מן הגניזה שנכתבו בכתיבה הספרדית נכתבו ככלל בכתיבה הרוטה "בינונית",⁶⁵ בדומה למתווה זה של ר"י מיגש.

שאלת השימוש בכתב מחובר ("תלייה" בלשון הבית יוסף הנ"ל) נבחנה גם לאור סוגיה אחרת, המכשירה גט שכתבתו "מעורה", קרי מחוברת.⁶⁶ מכאן הוכיחו ראשונים רבים שאין צורך עקרוני בהפרדה בין אותיות הגט. הפרדה כזו נחוצה רק כאשר קיים חשש שהתוכן לא יהיה ברור, אבל אינה ניצבת כדרישה בפני עצמה. ראשונים אלה אף עמדו על ההבחנה המושגית בין דרישות הכתיבה

63 שו"ת הרמב"ם (בלאו) רסח (המוסגר הוא של המהדיר; הכתיב המלא הוא שלי, מ"ב).
 64 בית יוסף (לעיל הערה 62), על פי דברי הרמב"ם, בהערה הקודמת (בעמ' 513–514: "אלא יכתוב בזה האופן של הכתב, הנקרא אלמד'בד"ב"). וכך גם הורה בשולחן ערוך, אבן העזר קכו, א: "כותבין בכל כתב ובכל לשון בין שהוא כתב הגויים ובין שהוא כתב ישראל כגון פרובינציאל וכיוצא בו" [=מדה' שולחן ערוך השלם, מכון "ראש פינה", ירושלים, ל"ת; וכן הוא בדפוס ראשון, ונציא, שכ"ה. בדפוס קניגסברג, ובדפוס לעמבערג המצויים: כותים; נראה שאין כוונתם לשומרונים אלא שינו מאימת הצנזורה]. בסייפה של דבריו הביא את הפרקטיקה הנמנעת מכך: "ונהגו לכתבו בלשון ארמי ובכתב אשורי", וראו להלן. עם זאת בית יוסף הביא בהסכמה גם את דבריו של בעל אורחות חיים המזהה את כתב מדבדב שהזכיר הרמב"ם עם כתב משק, קביעה שאינה מתיישבת עם דבריו לעיל הערה 62. פרופ' בלאו ביאר ש"אלמד'בד"ב פירושו "המתנועע, הכוונה כפי הנראה לכתב שאותיותיו מחוברות במקצת אך עדיין ברורות במידה מספיקה [...] הוא עומד באמצע בין הכתב המעל"ק ה"תלוי", שאותיותיו מחוברות מאוד, והמג'ל"ס, ה"מיושב", שאותיותיו נפרדות לחלוטין", לעיל הערה 63, בעמ' 514 בהערה 21.

65 דוגמת גופו של הגט שבכת"י London, British Library OR5524.8, הכתוב כתב הרוט בינוני ובו ארבע עשרה שורות, שבנספח ד הוא דוגמה לכך מני רבים. לעניין החתימות שבו ראו להלן הערה 114.

66 גיטין כ ע"ב, רש"י: "מעורה במקצת שהיו בו אותיות ארוכין המגיעין משיטה לשיטה בראשי כל תיבה ותיבה"; גם כאשר הבעל התנה שהאויר בין שורה לשורה ובין תיבה לתיבה יישאר שלו, ואין הגט נפסל מחמת ש"ספר אחד אמר רחמנא, ולא שנים ושלשה ספרים".

של גט לאלה של כתיבת סת"ם, שבה האותיות צריכות לעמוד בפני עצמן ולהיות "מוקפות גויל".⁶⁷ הוראה זו נוגעת דווקא לכתיבת ספרי תורה, תפילין ומזוזות, "משום דכתיב בהו 'וכתבתם' – 'כתיבה תמה', אבל בגט ליכא קפידא, דאפילו ספר ודיו לא בעינן בגט, ד'ספר' דכתב בגט לספירת דברים הוא דאתא".⁶⁸ תקינות האות נבחנת רק על פי האפשרות לקרוא אותה: "כל אות שקורא אותה לא חכים ולא טפש כשרה בגט בין נוגעת בין אינה נוגעת",⁶⁹ ואין להחיל על כתיבת הגט את דיני הכתב של דברים שבקדושה לפי גישה זו. דרישות הכתב של ספר התורה נובעות מאובייקטיביזציה של הכתב הספציפי, הכתב האשורי שבו ניתנה תורה,⁷⁰ או משום "[הידור] ויפוי של כתב"⁷¹. מה שאין כן דרישת הכתב שבגט, שעל פיה כשרה גם הקונבנציה האנושית, "כתבים הסכמיים",⁷² אשר אמת-המידה היחידה בה היא מבחן הבהירות.

הפרקטיקה של כתיבת הגט בדורות האחרונים אינה כזו, אלא היא מקפידה על כתיבת אותיות בכתב מרובע ("אשורי"),⁷³ אף שאין מוסיפים כתרים ותגים

- 67 זאת אומרת שניתן יהיה לראות את הקלף המקיף כל אות בפני עצמה, דרישה החלה על כתיבת סת"ם: מנחות כט ע"א; רמב"ם, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה א, יט.
- 68 דעת ר"י בתוספות, גיטין כ ע"ב, ד"ה "לא נצרכה דמעורה". אף ר' יצחק בר מרדכי סבור כן בתוספות הנ"ל, והוא ביקש להוכיח זאת מן הסוגיה המכשירה כתב "מעורה", זאת אומרת מחובר. ר"י דוחה את הראיה, אך סבור שהבחנה כל כך ברורה "דאין צריך ראייה להכשיר".
- 69 רמב"ן, גיטין שם; ראו שם גם: רשב"א, מאירי, רבינו קרשקש. באופן פרדוקסלי, מבחן זה של קריאה על ידי תינוק לקוח מדיני סת"ם, מנחות כט ע"ב; רמב"ם, לעיל הערה 67, וברור הדבר שראשונים אלה הבחינו בין מבחן המשמעות, המשותף לכל דרישות הכתב, לבין שאלת קיומו של מבחן נוסף, הדרוש צורה אובייקטיבית של האות, אות "כצורתה", הקיים בדיני סת"ם ולא בהלכות גיטין.
- 70 לעיל הערה 63, בעמ' 513, ובהערה 16 שם; השוו גם המקורות שהובאו על ידי המהדיר במקבילה של תשובה זו בשו"ת הרמב"ם – פאר הדור, מכון ירושלים, ירושלים, תשמ"ד (מהדורה חדשה מתוקנת, תשנ"ד), סימן ז, בהערה 10; תוספתא, סנהדרין ד, ה.
- 71 רבנו קרשקש, גיטין שם (ההוספה המוצעת היא שלי, מ"ב).
- 72 בית יוסף, אבן העזר קכו, א. ההבחנה בין אובייקטיביזציה לקונבנציה מודגשת כאשר הבית יוסף מנגיד בין כתב אשורי, אשר ייתכן שצריך להיכתב "כתיקונו" וסטייה ממנו עלולה לפסול את הגט גם אם בקוצו של יו"ד, לבין כתב קונבנציונלי טהור, כפי שהוא מאפיין את הכתב הפרובינציאלי.
- 73 שולחן ערוך, אבן העזר קכו, א.

לאותיות אלה.⁷⁴ בפרקטיקה גם מקפידים על הפרדה בין האותיות ("מוקפות גויל").⁷⁵ עמדה זו מקורה בפסיקה אשכנזית, והיא משתקפת בגיטין האשכנזיים, גם הקדומים.⁷⁶ ההנמקה של בעל התרומה, רבי ברוך מגרמייזא, היא משיקולי בהירות הלשון, תוך שלילה מפורשת של האנלוגיה לספר התורה עצמו ושלילת הצורך להכתיר ("לתייג", "לזיין") את האותיות בכתרים:

הכותב את הגט צריך לעשות כתקון ס"ת, ולהיות כל אות מוקפת שלא יגע אות לאות, וכן מנהג. ולא מטעם דאקרי ספר, דהא אתי לספירת דברים, אלא משום דלא מקריא אות כשנוגעת לחברתה [...].

ואף על פי שצריך שתהא כל אות מוקפת גויל, מכל מקום אין מנהג לזיין את האותיות שעטנ"ז ג"ץ כמו שעושין בספר תורה. ויכול להיות הטעם דכשנוגעת לחברתה אין נראית אות למי שאינו מכיר מה מין אות זה ומה מין חברתה, או אם שתיהן אות אחת, לפיכך הורגלו להפרידו, אבל בלא תגין נקראת שפיר אות והתגין לשום דרש בא.⁷⁷

בעל התרומה מבקש ליישב בין שני סוגים של טקסטים: הטקסט התלמודי הכתוב והטקסט המנהגי הבלתי כתוב. נורמטיבית, ה"טקסט" שהוא נר לרגלי בעל התרומה הוא הפרקטיקה עצמה: בעל התרומה מדגיש שהמנהג הוא להקפיד על הפרדה בין האותיות, ושהמנהג הוא שאין מכתירים אותן. כדי לקיים שני מנהגים אלה, הוא מאבחן אותה סוגיה אשר הכשירה כתב מעורה, כפי שעשו הראשונים שהוזכרו לעיל,⁷⁸ ומציע את הרציונל הנשען על בהירות הכתב עצמו.

74 תשב"ץ א, ה': "שאפילו בספר תורה לא מצינו שיהיו צריכות זיונין אלא מפני שעלה משה למרום ומצא להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות כדאיתא בפרק הקומץ רבה (=מנחות כט ע"ב) אבל בגיטין אין לנו".

75 שולחן ערוך, אבן העזר קכה, ו, וברמ"א: "ונהגו להחמיר שיהיו האותיות מוקפות גויל"; שם, סדר הגט, מז; מהר"ם חביב, גט פשוט, קכה ס"ק כ-כד; שם בסדר הגט, צ; ר' מיכל יוזפס, סדר הגט עם פירוש ברכת המים, מהדורת הרב דוד שולביץ, ירושלים, תשמ"ג, סימן עט בעמ' קג: "יש לכתוב כתב אשורית", בברכת המים בהרחבה שם.

76 להמחשה יפה, ראו ÖNB/Wien, Cod. hebr. 18; נספח ה, שניתן לראות בו בבירור את ההקפדה על עיצוב כל אות, לרבות הקוצים העדינים והדקים שבשוליה. תודתי נתונה לספרייה הלאומית האוסטרית בווינה ולד"ר עזרא שבט מהמכון לתצלומי כתבי יד של הספרייה הלאומית בירושלים על שהפנה את תשומת לבי לקטע זה.

77 ספר התרומה, הלכות גיטין, קיג.

78 לעיל הערה 68.

מרחיקה לכת יותר היא העמדה הרואה זיקה ישירה בין דיני כתיבת הגט ובין דיני כתיבת סת"ם, זיקה הקיימת עד היום בפרקטיקה.⁷⁹ כך עמדתו של רבי יצחק מווינה, בספר אור זרוע:

כתב ר"ת זצ"ל בתיקון סדר הגט ששלח לבני פרי"ש⁸⁰ ונהגו לכתוב כתיבה גסה ובשירטוט כעין ספר וי"ב שורות והתיבות שלימות שלא יכתוב ישר' חסר עכ"ל. ואע"פ שכתב 'נהגו' מנהג תורה היא, שכל אות שאינה כתובה בכתיבה גסה ואין גויל מקיף אותה אינה קרויה אות ופסולה כדתנן בהקומץ רבה ד' פרשיות שבתפילין מעכבין זא"⁸¹ ואפי' כתב אחד מעכבין ואמרי' בגמ' פשיטא א"ר יהודה א"ר לא נצרכה אלא לקוצו של יו"ד ופיר' רבי' שלמה דהיינו רגל של ימין וליתא דפשיטא דאין זה אות, ופי' רבינו אליקים זצ"ל קוצו של יוד היינו מה שמשוך מראשו כלפי מטה דהיינו כתרו של יוד וכן פיר"ת זצ"ל כדאמר מפני מה כפוף ראשו⁸² והא דאמר בחלק נער יכתבם דהיינו עשרה שאם השליך נער אבן בקיר ונעשה רושם נעשית יו"ד⁸³ לאו יו"ד ממש קאמר אלא כעין יו"ד אבל יו"ד קיי"ל דקוצו מעכב והיינו מה שמשוך מראשו כלפי מטה. ובכתיבה דקה מה שקורין משטי"ט אינו עשוי כן הלכך פסול. ומעשה היה בגט חירות שנכתב כתיבה דקה מה שקורין משטי"ט ופסלוהו רבותינו דילפי' לה [לה] מאשה דכתיב' וכתב לה ואין זה קרוי כתיבה.⁸⁴

79 סדר הגט לר' מיכל ר' יוזפס (לעיל הערה 75), בסי' פ, עמ' 118:

מה שדקדקו הפוסקים בתמונת האותיות, והביאום הטור א"ח ס' לו [=הלכות תפילין, מ"ב] [...] אם הוא דקדוק שביארו הפוסקים או שנראה מדבריהם, שאם שינה בו בס"ת תפילין ומזוזות הם פסולים או שיש בו מחלוקת אם פסולים אם לאו, יש לדקדק בו ג"כ בגט. ואם הוא דקדוק שביארו או שנראה מדבריהם שאם שינה בו הם כשרים, אין צריך לדקדק בו בגט. ואם יש מי שרוצה לדקדק שלא לשנות בו גם בגט אין מוחין בידו.

80 המופיע בספר הישר (לעיל הערה 5), בסימן קלט.

81 מנחות לד ע"א.

82 שם כט ע"ב.

83 סנהדרין צה ע"ב.

84 ספר אור זרוע, א, הלכות גיטין סימן תשטו. מעניין הדבר שגם בלי לאזכר את תשובת הרמב"ם, לעיל הערה 63, בעל האור זרוע מפרש את דברי הרמב"ם בהלכות גירושין כך שהוא רואה בהם אסמכתא לדבריו בפסילת כתיבה מחוברת: "מ"מ הרי הקפיד על כתב מעוקם וכ"ש על כתיבה דקה מה שקורין משטי"ט שאינה כתיבה כלל". לדברינו קיים הבדל יסודי בין הרציונלים שניתנו להלכה זו: בעוד שהרמב"ם מדגיש בדבריו, במשנה תורה ובתשובה האמורה, את הצורך בחד-משמעיות התשובה, בעל האור זרוע פוסל כתב זה מפאת דרישות "אובייקטיביות" מהצורה עצמה.

ראוי לשים לב בדבריו ליסודות האלה: ראשית, בעל האור זרוע מתבסס בראש ובראשונה על הפרקטיקה, על הוראת רבנו תם "בתיקון סדר הגט", ואף בו הוא מחולל מטמורפוזה: המנהג ("ונהגו לכתוב") הופך לדין של ממש ("ואף על פי שכתב 'נהגו' – מנהג תורה היא"). לפי בעל האור זרוע דיני כתיבת סת"ם מלמדים גם על גט, שהוא צריך להיות כתוב באותיות המרובעות הסטנדרטיות ("כתיבה גסה"), לרבות קוצה של האות יו"ד. הוראה זו כוללת בתוכה גם את הדרישה שאותיות הגט תהיינה פרודות ("מוקפות גויל") כמו כתיבת סת"ם, ומכאן לפסילת כתב רהוט ("משטיט") אף בדיעבד. אין זה אומר בהכרח שבעל האור זרוע העניק לגט משמעויות של דברים שבקדושה כדין ספר תורה, תפילין ומזוזות. אולם ברור מדבריו שהוא סבור שקיימת צורה אובייקטיבית של אות שאינה תלויה במוסכמה חברתית, ובלעדיה לא מתקיימת כתיבת הגט כהלכתה. כתיבה רהוטה אינה עומדת בדרישה זו הן מפאת צורתה, "משום דכתיבה דקה מה שקורין משטייט שאנו כותבין שטרי הדיוטות אינו חשוב כתב שהרי אינו מתוקן כהוגן", הן מפאת היותה מחוברת, "כל אות שאין גויל מקיף לה מד' רוחותיה פסולה [...] שאינה קרויה אות".⁸⁵ ושוב, גם ללא זיקה ישירה בין גט לבין דברים שבקדושה, נקשר קשר זה על בסיס המכנה המשותף שבין שתי מערכות הלכתיות אלה – הוא דרישת הכתב: "ואין לחלק ולומר דדוקא בתפילין [בעינן] שתהא אות מוקפת גויל אבל לא בגט דהא כתיבה כתובה בו ואין זו כתיבה".⁸⁶

דרישות אלה של האור זרוע עוקרות את שאלת הכתב מן ההיבט התקשורתי שלהם, התלוי במבחן הבהירות ובסבירות הפענוח, ונוטעת אותה בתחום האובייקטיבי. לא דיי במוסכמה אנושית גרידא. קיימת צורה "אמתית" לאות, לפחות לזו שבלשון הקודש. רעיון זה, הנסמך על טקסטים תלמודיים, נשאב מדיני כתיבת סת"ם, אף שלא כל המערכת הזו נכללת בו. כך גם בעל האור זרוע דוחה את הרעיון של הכתרת אותיות הגט,⁸⁷ רעיון שיסודו אף הוא באנלוגיה לספר

85 שם.

86 השו"ר דעה זו בהלכות שבת: ראבי"ה, ח"א (הלכות עירובין) תז; ח"ב (מסכת מגילה) תקמט: "ונראה לי שכתב גלחים או שאר כתב לבד מאשורית ויונית ואם כתבם ישראל בשבת פטור [...] ואין מפרשים לחכמים והמעט רב למשכיל"; אור זרוע ח"ב עו: "זה"ר יואל בר יצחק הלוי מבין פי' שכתב כומרים או שאר כתבים לבר מאשורית ויונית אם כתבו ישראל בשבת פטור מן התורה דאינה כתיבה ואינה חשובה מלאכה"; ושם פד; ספר המנהיג, הלכות הגט, עמ' תרעא: "ואין מגלין דבר זה אלא לצנועין".

87 אור זרוע, שם: "ורבינו יצחק בר אברהם זצ"ל היה מצריך לעשות זיונין בגט כמו בס"ת והיה אומר שכל אות שאינה מזויינת בתגין של שעטנ"ז ג"ץ כדין ס"ת אינה קרויה אות

התורה ואשר יוחס גם לתלמוד הירושלמי.⁸⁸ גם אם אין לראות בדרישות אלה ביטוי מובהק ל"דברים שבקדושה", אובייקטיביות זו נושאת עמה מטען מטפיזי של קיומה של ה"אידיאה" של האות, או דרישה אונטולוגית דומה, אשר לאורה יש לבחון את נכונותה ואת קיומה. בלעדיה אין לגט תוקף. עמדתו של האור זרוע עומדת בניגוד קוטבי לזו של הר"י מיגש ושל הרמב"ם אשר שללו במפורש את השימוש בכתב אשורי, דווקא מחמת המשמעות הרוחנית הייחודית של כתב זה: "וכתבו הסופרים אותו, ר"ל הגט, בכתב, שאותיותיו מופרדות, ר"ל בכתב אשורי כספר תורה. וגנה זאת גם כן ואמר: כיצד נשתמש במכתב אלהים זה ויבוא לידי זלזול".⁸⁹

יחד עם דרישות אלה, של כתב מרובע ודיסקרטי, האור זרוע מציין עוד שתי הוראות: שרטוט השורות וכתבת הגט שתים עשרה שורות בגט. דרישות נוספות אלה, שמאוזכרות בשם רבנו תם, רווחו בשעתו בעיקר בפרקטיקה שבאשכנז, כפי שמעיד הרא"ש בתשובה:

וגט שאינו משורטט ב"ב שיטות, או שלא נכתב בכתבה אשורית מרובעת, או שדבוקות האותיות, פוסלין בארצנו; וכך היו עושין בצרפת;

[...] אף בהלכה זו הפרקטיקה קובעת את המתווה ההלכתי: "ואין לומר וליזינינו לאותיות ומה בכך שא"כ אתה מוציא לעז על גיטין הראשונים שכבר נהגו קדמונינו ורבותינו שלא לזיין", שם. השוו גם ספר התרומה שם: "וכך בספר התרומה: 'ומכל מקום כיון שאין רגילות לעשות תגין באותיות הגט אין לשנות המנהג פן יוציאו לעז על מי שאינן עשויין כן ועוד כי אם ירגילו לעשת תגין יש הרבה סופרים שיעשו' גדולות כמו מקלות על האותיות לבלתי ידעו לעשות כהוגן וע"י כן יקלקלו הכתב ברוב פעמים שלא תהא נקראת אות, לכך טוב להדול ולעשות מנהג".

ספר המנהיג (לעיל הערה 5) הלכות הגט עמוד תרע: "מצאתי בירוש' דגיטין כתי' הכא וכתב לה ספר כריתות וכת' התם וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר, מה להלן צריך לזיין בשבעה אותיות ש'ע'ט' נ'ז' ג' י' אף בגט צריך לזיין". לפי בעל ספר המנהיג דבר זה שנוי במחלוקת, וראוי להחמיר בו למעשה, שם עמ' תרעא, שכן הגאונים כתבו "לזיין בכל אותיות שעטנ"ז ג"ץ שבתורה אך לא לעכב, ולפי הירושלמין] אם לא זיינם בגט פסול ודברי הגאונים] לא פסל, ועל כן יש להחמיר". בעל המנהיג יוצר זיקה מפורשת בין הגופן שבו נכתב הגט לבין דיני סת"ם. כך גם בהמשך דבריו, יש להחמיר "(ו)בהקפת גוויל כס"ת תפילין ומזוזות דמצריך להו הקפת גוויל [...] וכן למגילה דספר נקרא ובכתבה דקה שורש גסה, ולא ככתבת הפירושים] שאין לה גוף האותיות ואינה מזויינת כהלכתה, ואינה ראויה להכתב בס"ת תפילין ומזוזות ומגילה, ולא יתחייב עליה בשבת".

לעיל הערה 63.

אבל במקום עיגון, שבא מארץ רחוקה, ואין שיירות מצויות להביא אחר, לא הייתי פוסל.⁹⁰

דרישת שרטוט השורות נלמדת אף היא מדיני כתיבת דברי תורה בכלל וכתיבת ספרי תורה ומזוזות בפרט. "הלכה למשה מסיני שאין כותבין ספר תורה ולא מזוזה אלא בשרטוט, אבל תפילין אינן צריכין שרטוט לפי שהן מחופין",⁹¹ וכך גם משרטטים את השורות של מגילת אסתר "כאמיתה של תורה".⁹² ההלכה קובעת שפסוק, ואף חלק מפסוק, מתוך התורה שבכתב אינם נכתבים ללא שרטוט.⁹³ אך הלכה זו אינה חלה על כתיבת הגט. אדרבה, הרמב"ם מדגיש את ההבדל שבין כתיבת הגט ובין כתיבת מקראות, מסמכים הנכתבים ליבמה הם מקרי המבחן: "כשכותבין גט יבמין או כתובת יבמין – משרטט מקום הפסוקים, שאסור לכתוב שלש תיבות בלא שרטוט".⁹⁴

גט, שטר, המעיד שיבמה הותרה לשוק, מאזכר פסוקים מפרשת הייבום שבספר דברים. פסוקים אלו יש לשרטט, אך מכלל הן אתה שומע לאו. גט אישה אין בה כל אזכור של מקראות, ולכן אין צורך מן הדין לשרטט בו שורות. שרטוט הגט אינו מופיע במקורות התלמודיים.⁹⁵ רב האי גאון נתן בו טעם "לפי שנקרא ספר",⁹⁶ ובעל ספר התרומה סמך לזה את דברי המדרש "זה ספר תורת האדם" [...]. אפילו סירגול הספר [בספר המנהיג: הגט] הראה לו לאדם הראשון".⁹⁷ מדרש לקח טוב, לרבי טוביה בן אלעזר מתקופת הראשונים, מביא את המכלול כהוראה נורמטיבית: "ספר – מלמד שצריך שרטוט כספר".⁹⁸

הפרקטיקה שילבה את מנהג השרטוט עם מניין קבוע של שתיים עשרה שורות ("י"ב שיטין") לגט. גם כאן אין טעם משפטי לדבר: יש שקבעו את המספר שתיים

- 90 שו"ת הרא"ש, כלל מה סימן יג.
 91 רמב"ם, תפילין ומזוזה וספר תורה א, יב; ד, ז, על פי מנחות לב ע"ב. שולחן ערוך, יורה דעה רפח, ח.
 92 מגילה טז ע"ב; רמב"ם, מגילה וחנוכה ב, ט.
 93 גיטין ו ע"ב; רמב"ם ספר תורה ז, טז.
 94 רמב"ם, יבום וחליצה ד, לה.
 95 טור, אבן העזר קכו, י: "ונוהגין לשרטטו".
 96 רא"ש, גיטין א, ב; טור, שם.
 97 ספר התרומה, הלכות גיטין, קיב; בראשית ה, א; בראשית רבה כד; ספר המנהיג (לעיל הערה 5), עמ' תרסט.
 98 פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים, פרשת תצא.

עשרה כמניין מרווחי השורות שבין ארבעה מתוך חמשת ספרי התורה,⁹⁹ או מפאת הגיטמריא של "גט" כמניין י"ב,¹⁰⁰ או כגימטרייה של המילה "זה" על שם הכתוב "זה ספר תולדות האדם",¹⁰¹ או משום שצמד המילים "ספר כריתות" מופיע פעמיים בפרשת הגירושין שבתורה בכתיב חסר ("כריתת"), ומניין שתי אותיות הוי"ו החסרות אף הוא י"ב,¹⁰² או כמניין שבטי ישראל – משמעות העולה מתוך דמיון מהופך לקשר שנוצר בין הקב"ה לכנסת ישראל בהר סיני. רמז אחרון זה תומך בייחוד באופי המטפיזי של הגט על רקע אופיים המטפיזי של הנישואין:

והיו ישראל דומין לכלה בהר סיני, ויקח את ספר הברית ויקרא באזני העם,¹⁰³ דהיינו י"ב שבטים וי"ב מצבות היו שם, נמצא ע"י ספר קנה י"ב שבטים [...] א"כ כשמפרישין ממנו צריך י"ב שורות לספר כנגד הקנין שקנא' שהרי י"ב שבטים וי"ב מצבות ע"י ספר תורה [...] וכשכותבין גט צריך לכתוב ספר דכתי' וכתב לה ספר כריתות, כלומר אותו ספר שהוא י"ב צריך לכרות.¹⁰⁴

קביעות אלה, שנקלטו היטב בארצות אשכנז, הן גם הרקע לתשובתו של הרשב"א על שאלה שהוא נשאל ממאירוקה על אודות "גט שנכתב בכתיבה שאנו קורין מש"ק וכן שאין הקלף מסורגל אם הוא כשר אם לאו וכן אם צריך לעשות זיונין לאותיות".¹⁰⁵ שאלה זו כורכת את המאפיינים הייחודיים של הפרקטיקה האשכנזית. בתשובה אחרת הרשב"א מתייחס מטבע הדברים גם למניין השורות: "שאלתם גט אשה אי צריך שרטוט, ואי כשר במשקי ואם צריך י"ב שיטין לבד

99 תוספות, גיטין ב, ע"א ד"ה המביא, ר"י "בשם רב האי גאון ובשם רבינו סעדיה"; באור זרוע, הלכות גיטין, סימן תרצח: "ורב סעדיה גאון פי' בשם רב האי גאון", השו"ת הערה 96 לעיל.

100 תוספות, שם בשם רבנו תם. בעל ספר המנהיג עמד על הבעייתיות של רמיה זו לאור המשמעות של גט כשטר, והוסיף: "ושאר שטרות איקרו שטר ואיקרו גט, 'וגט חוב שאין בו אחריות', אבל גט אשה לא איקרי אלא גט, וכן התרגום 'וכתב לה ספר כריתות' – גט פיטורין. **מכאן נהגו כל ישראל לעשות י"ב שיטין לא פחות ולא יותר**", עמ' תרע.

101 ספר התרומה, קיב; סדר הגט לר"י מרגלית (לעיל הערה 5), סימן ד (ה).

102 הגהות לסדר הגט, שם, ו.

103 שמות כד, ז.

104 הגהת ר' איזק מרגלית לסדר הגט של אביו, ר"י מרגלית, שם. פרשנות חלופית הקושרת את מנין י"ב לגט מצויה בדברי ר"י מרגלית עצמו, סימן ד (ה), בשם ספר האגודה, גיטין, א: "גט כגימטריא י"ב נגד י"ב שבטים, כלומר הרי את מותרת לכל ישראל שהם י"ב שבטים".

105 שו"ת הרשב"א ח"א אלף תקצא, ובמקבילות (לעיל הערה 62).

מחתימת העדים".¹⁰⁶ בתשובתו מתייחס הרשב"א במפורש להבחנה שבין הפרקטיקה לבין מקורות ההלכה הרשומים:

ראיתי עכשיו הכל נוהגין לכתוב י"ב שיטין, ותולין הדבר בגמטריא של גט דעולה י"ב. אבל אני לא מצאתי באחד משני התלמודים שום זכר לזה כלל, ואדרבה שנינו 'על הכל כותבין – על עלי זית',¹⁰⁷ וסתמא דמילתא דבעלי זית לא משכחת בו י"ב שיטין.¹⁰⁸

בסופו של יום, יד הפרקטיקה נותרה במידה רבה על העליונה. הרשב"א מאמץ נוהג זה "לכתחילה, ולחוש למה שהעולם נוהגין", אף שאין הדבר פוסל את הגט מעיקר הדין. בדומה לכך גם הרא"ש בתשובתו הנ"ל הורה להכשיר גט שלא נכתב כמנהג זה במקום עיגון, על אף עדותו שבצרפת היו פוסלים גט שכזה.¹⁰⁹ בסדר הגט של הרא"ש עצמו הוא מורה לשרטט י"ב שיטות "כמנין גט". הוראה כעין זו היא סטנדרטית בסדרי הגט הרווחים היום. יש מי שאף פוסל גט הסוטה מהוראה זו, אם לא במקום עיגון.¹¹⁰

הגיטין המזרחיים הקדומים שבידינו מן הגניזה ואף אלה המאוחרים יותר שלא הושפעו מן הפרקטיקה שבארצות אשכנז, נכתבו ללא שרטוט, במניין שורות משתנה ובכתב שאינו מרובע.¹¹¹ גיטין אלה משקפים את ההלכה התלמודית אשר ראתה בגט סוג של שטר המשחרר את האישה משעבודה לבעלה. אולם לא כך התפתח סדר הגט בארצות אשכנז בימי הראשונים. סדרי הגט פוסלים, למעט במקומות של חשש עיגון, כל דבר שהיה פוסל בכתיבת ספר תורה, תפילין ומזוזות.¹¹² האם הגט הפך לאחד מכתבי הקודש?

106 שו"ת הרשב"א ח"ה צג.

107 לפנינו: "על העלה של זית", השו"ת לעיל הערה 23.

108 לעיל הערה 106.

109 לעיל הערה 90.

110 ראו רמ"א, אבהע"ז קכה, יא; שם, סדר הגט מב. השו"ת רבי עקיבא איגר שם ובמקורות נוספים שהובאו בספר גט פשוט על אתר, שאין לפסול כלל "והוי רק רמז". פרשנות חלופית להקפדה על צורה חיצונית כזו, גם אם מקורה ברמז בלבד, היא, שהיא משמשת כעין קוד פנימי בין בתי הדין כדי לאותת על בקיאות בהלכות אחרות שבדיני גיטין, לפחות בתור תנאי הכרחי גם אם איננו תנאי מספיק.

111 לעיל הערה 65.

112 לעיל הערה 79. הלכות נוספות המצביעות על זיקה בין גיטין לספר הקודש הן דרישה של כתיבה על קלף, דרישה הנוגדת את האמור (לעיל בהערה 23), ראו סדר הגט לר"י מרגלית (לעיל הערה 5), עמ' כה: "הקלף שכותבין עליו הגט יהא מתוקן כמו קלף של ס"ת ותפילין ומזוזות, אכן אין צריך עיבוד לשמן", וכן דרישה שכתובה זו תהיה בדיו, על אף האמור

זאת ועוד, צורות כתיבה אלה אף חותרות תחת הוראתו של הגט כשטר במוכנו הרגיל. חלק מצורות האותיות של כתיבת סת"ם אינו מוכר לציבור הרחב. גם הדרישות הייחודיות שנוספו לגט, אם מכוח הדין ואם מכוח ההקפדה היתרה והפרשנות הנראית לעתים מפליגה במידת מה, עלולות לעוות את צורת האותיות בעיני המתבונן שאינו בקי. אותיות וי"ו הרבתי הנכתבות בגט בעקבות פרשנות מסוימת בדברי אביי,¹¹³ עלולות להדמות לאותיות אחרות, כמו נו"ן סופית. אותיות גימ"ל ונו"ן היורדות הרבה מתחת לשורת הכתב כדי שהגט יהיה "מעורה",¹¹⁴ עלולות גם הן להיקרא כאות אחרת למי שאינו מכיר את לשון הגט ואת הקשרו. אף ההקפדה על לשון ארמית שאינה שגורה בפי רוב העם אינה עולה בקנה אחד עם היות הגט מסמך המוכיח כלפי כולי עלמא את גירושיה של

במשנה, גיטין ב, ג: "בכל כותבין בדיו בסם בסיקרא ובקומוס ובקנקנתום ובכל דבר שהוא של קיימא", מתוך השוואת התלמוד, מנחות לד ע"א, בין מוזוות לגיטין לעניין היבטים אחרים של דרך כתיבתם.

השוו לעיל הערה 58. 113

כתב רמ"א אבן העזר קכה, יח: "ונוהגין לערות השיטות דהיינו שימשוך ן' או ך' שבשיטה עליונה עד שיטה שלמטה ממנה או ראש למ"ד שבתחתונה לשורה שלמעלה ממנה, ואם לא עירה י"א [=יש אומרים] שהוא פסול, ול"נ [=ולי נראה] דבמקום עיגון אין להחמיר". שני נימוקים הובאו בסדר הגט לר"י מרגלית להלכה זו. האחד קושר את הגט דווקא לדיני שטרות, והוא שטכניקה זו מונעת אפשרות של זיוף, סימן ו; גר"א שם ס"ק כד. אולם בסימן טו כתב: "בגמרא 'אין צריכה דמעורה הגט' (גיטין כ ע"ב) שמעתי שיש להאריך ה' והנו"ן כדי שיהיה מעורה כדי שיהיה הכל ספר אחד". כזכור, לעיל הערה 66, הרעיון של גט "מעורה" עלה בדיון במקרה ספציפי שבו הבעל שייר לעצמו את הנייר שבין שורות הגט, והדבר נידון לאור הדרישה "ספר אחד אמר רחמנא, ולא שנים ושלושה ספרים". פירושים שונים ניתנו לאוקימתא זו "דמעורה": אם שהכתב נוגע ממש (ואינו "מוקף גויל"), ואם שהאותיות חורגות מתוך שורותיהם ויוצרות בכך חיבור בלי מגע של ממש בין האותיות. בכל מקרה מדובר בתירוץ ובאוקימתא למקרה מסוים ולא דרישה בפני עצמה. מהר"י מרגלית מסיים דבריו שם בקביעתו של מהר"ם "אין גט נפסל רק [=אלא] על מה שהוזכר בתלמוד". ראו גם שדי חמד, מערכת גט סימן טז, יא, הדן בהשלכות של נימוקים שונים אלה, ואף מביא מדברי הפוסקים הדוחים את הטעם האחרון כליל, והביא מנהגים חלוקים אף לכתחילה. בהמשך דבריו דן אם מנהג זה נוגע דווקא "לאותיות לכ"ן" אך בשם פוסקים אחרים כתב שהמנהג להאריך גם עי"ן, נו"ן פשוטה, פ"א כפופה, צד"י כפופה וגימ"ל, "ושווא מנהג יפה כדי שיהא הגט יותר מעורה בכל שיטה". אם מחמת המנהג נוצר עיוות באותיות אלה, הרי שיצא שכר המנהג חלילה בהפסדו. השוו למשל את האות גימ"ל שבגט האשכנזי שבנספח ב, שורות 9, 11, השוו הערה 60 לעיל. בגט מדמשק שנכתב בשנת ה'תכב (=1662) שמן הגניזה הקהירית, London, British Library OR 5534.1, הכתב הוא מרובע ("אשורי"), גם אין בו הארכה מיוחדת של האות וי"ו במלים "וכדו", "תרוכית" וכד', ואף אין הכתב "מעורה", אלא כל שורותיו נבדלות היטב, ראו נספח ו.

114

האישה. פרקטיקה זו אינה רק מוסיפה שכבה נוספת, היא עלולה אף לגרוע. ועם זאת היא עומדת איתן, מעצבת את ההלכה לדורותיה, והראשונים אף ביקשו ליישב אותה עם הוראות התלמוד כדרך שמיישבים בין טקסטים סמכותיים. מה עומד אפוא בבסיס פרקטיקה זו?

לא מדרשי הכתובים ביססו את הצורך בשרטוט שתיים עשרה שורות. המנהג היה קיים ומקראות אלה אינן אלא אסמכתא בעלמא. היעדר מקור הלכתי מוסכם, ריבוי הטעמים, ביניהם התאמת הגט לכתבי הקודש ("ספר") וזיקה רוחנית-מטפיזית לקשר הנישואין שבין הקב"ה לכנסת ישראל – כל אלה מעידים על משמעות של קדושה שיוחסה לגט מעבר לזו שנקבעה בהלכה.

הלכות אלה מצביעות על תפיסה או על תחושה הקיימת אצל כותבי הגט ואצל הקהילה ההלכתית כולה, שקיים צורך במשהו שהוא חזק משטר בעלמא. זהו "ספר", בסמ"ך רבתי, המסוגל לכרות את הקשר המטפיזי שבין איש לאשתו. ייתכן שתפיסה מטפיזית זו צמחה והתפתחה היטב בקרקע שהצמיחה גם את חסידות אשכנז. לא בכדי רבי יצחק אור זרוע, הקרוב לחוגים אלה וכנראה אף מושפע מהם,¹¹⁵ הוא הקובע דרישות צורניות "אובייקטיביות" מאותיות הגט.

חתימת העדים: ראייה או יצירה?

אחד היסודות שדיני המשפחה בהלכה נשענים עליהם הוא דרישת העדות. אף שונה היא דרישה זו מזו שבתחומים אחרים של ההלכה בכך שהיא קונסטטיטוטית. בדיני ממונות קיימת הבחנה ברורה בין השאלה העובדתית ובין מידת הוכחתה. התשתית העובדתית עומדת בנפרד משאלת ההוכחה. ניתן אף להוכיחה באמצעות הודאת בעל דין, הטובה "כמאה עדים",¹¹⁶ ולא איברו סהדי אלא לשקר.¹¹⁷ גם בדיני עונשין הדרישות הראייתיות הנוקשות נגזרות מאופיים

115 כפי שניכר מתוך ה"אלפ"א בית"א שבראש ספר אור זרוע. השוו אפרים א' אורבך, בעלי התוספות – תולדותיהם, חיבוריהם, שיטתם, מהדורה חמישית, 1986, עמ' 387, 391, 437, 439. ראו גם מהר"ם חביב, סדר הגט, אור פח: "לכתחילה צריך לכוין השורות מימין ומשמאל בשוה מבלי יהיו יוצאות לחוץ בגלין וחסיד אשכנז היו פוסלין גט זה".

116 תוספתא, בבא מציעא א, י; תוספתא, בבא בתרא י, א; גיטין מ ע"ב ובמקבילות. לגבי קניין חליפין, ראו תוספות, בבא בתרא מ ע"א, ד"ה: "קנין"; רמב"ם, מכירה ה, ט, והשוו ראב"ד שם.

117 בבלי, קידושין סה ע"ב.

של העונשים, מחומרתם ומחוסר ההדירות שלהם.¹¹⁸ העברה עצמה אינה תלויה בקהל צופים.¹¹⁹

לא כן בדיני אישות, שההלכה קבעה בהם ש"אין דבר שבערווה פחות משניים".¹²⁰ טעמים שונים ניתנו לדרישה זו. יש שהסתפקו בקביעה שזו גזרת הכתוב בלבד,¹²¹ ואחרים ראו בכך מבחן לגמירות הדעת הנדרשת לחולל שינוי בתחום חמור זה של דיני האישות.¹²² הרמב"ם ממקם דרישה זו בגירושין בלבה של ההכרה החברתית הנדרשת לשם שינוי הסטטוס של האישה:

ומנין שיתננו לה בפני עדים – הרי הוא אומר "על פי שנים עדים או שלשה עדים יקום דבר",¹²³ ואי אפשר שתהיה זו היום ערוה והבא עליה במיתת בית דין ולמחר תהיה מותרת בלא עדים. לפיכך אם נתן לה גט בינו לבינה ואפילו בעד אחד אינו גט כלל.¹²⁴

נחלקו חז"ל איזו עדות נדרשת בתהליך הגירושין – עדותם של עדים החתומים בגט ("עדי חתימה כרתי", כדעתו של רבי מאיר) או עדות חיה המעידה על מעשה הגירושין עצמו ("עדי מסירה כרתי", כדעתו של רבי אלעזר), וכפי שאכן נפסק בהלכה.¹²⁵

ממד מכונן זה של העדות אינו בא במקומו של הצורך בעדות כהוכחה, ואכן הסתמכות על עדות חיה היא בעייתית לטווח ארוך. משום כך חז"ל תיקנו שיהיו "העדים חותמים על הגט מפני תיקון העולם".¹²⁶ נמצא שלהלכה תקנה זו נועדה לפתור סוגיה במישור של הוכחת הגירושין, ותו לא:

- 118 רמב"ם, ספר המצוות, מצוות לא תעשה רצ.
 119 פרט לאחרים כמו קידוש השם, רמב"ם, יסודי התורה ה, ב-ד, י-יא.
 120 יבמות פח ע"א, ובמקבילות.
 121 רבנו קרשקש, גיטין ב ע"ב: "ושני עדים אלו פעמים שהם משום נאמנות ופעמים שאינם משום נאמנות, שאפילו [אנו] יודעים בדבר כל שלא נעשה בשני עדים אינו כלום [...] וגזירת הכתוב היא".
 122 הרב יוסף יהודה לייב בלאך, שיעורי דעת, בני ברק (ל"ת), א, עמ' 39, בדעת הרשב"א, קידושין ה ע"ב.
 123 על ההבדל שבין אזכורו של הרמב"ם לבין המקראות – דברים יט, טו; יז, ו, ראו Marc B. Shapiro, *Studies in Maimonides and His Interpreters*, Scranton and London, 2008, p 31 and n. 112.
 124 רמב"ם, גירושין א, יד.
 125 גיטין פו ע"ב; רמב"ם, גירושין שם, טו.
 126 משנה, גיטין ד, ג. רש"י מייחס תקנה זו לרבן גמליאל, על פי הקשר התקנות המוזכרות מתחילת פרק זה; לד ע"ב ד"ה העדים; עמדתו וגרסתו של רבנו תם הן שתקנה זו קדמה לרבן גמליאל, לו ע"א ד"ה: "והעדים". כגרסתו של רש"י ("והעדים") כן הוא בכתב יד

לרבי אלעזר שאמר עדי מסירה כרתי, תקינו רבנן עדי חתימה מפני תיקון העולם דזימנין דמייתי סהדי אי נמי זימנין דאזלי למדינת הים.¹²⁷ תקנת חכמים היא שיהיו העדים חותמין על הגט שמא יתן לה גט בפני שנים וימותו ונמצא הגט שבידה כחרש מחרשי אדמה, שהרי אין בו עדים, לפיכך תקנו שיעידו מתוכו.¹²⁸

בדומה לרציונל שנתן הרמב"ם לדרישת העדות במעשה הגירושין, כהוכחה שהאישה אינה משועבדת לחיי אישות עם בעלה, כך גם יש להבין דרישה זו של חתימה על הגט. הגט הוא מסמך משפטי המופקד בידי האישה כהוכחה למעמדה החדש. במקום לכבול את העדים לאישה או את האישה לעדיה, החתימה על הגט מגלמת את כוחה הראייתי של עדות זו. אין בכך כדי לייתר את הדרישה שגם מעשה הגירושין יתבצע בפני עדים, אף שדעת הר"ף והרמב"ם היא שבדיעבד גט שנחתם וניתן לאישה אף ללא עדים הוא כשר. במקום אחר הראיתי שעמדתו זו של הרמב"ם נגזרת במישרין מן הרציונל שהוא נתן לדרישת העדות, וכי לדברי הרמב"ם תקנת חכמים שהכשירה את השימוש בשטרות כעדות כשרה השפיעה בכך גם על דיני הגירושין.¹²⁹ לדעתו של הרמב"ן, שטר חתום כשר בתור עדות אף מן התורה.¹³⁰ אך אם כה ואם כה, בין אם די בחתימה זו כשלעצמה ובין אם היא נלווית לעדות עצמאית וחיה על מעשה הגירושין, נמצאנו למדים שחתימת העדים נועדה לתת ראייה בידי האישה על גירושה.

מטבע הדברים, חתימה זו צריכה להיות ייחודית. ההלכה קבעה כללים בדבר קיום חתימות שבשטרות, וקיום החתימות של גיטין אינו יוצא מן הכלל. כדי להקל על זיהוי העדים נקבע גם כי עליהם לפרש את שמותיהם והגמרא מייחסת לכך חשיבות יתרה: "אמר רבן גמליאל, תקנה גדולה התקינו שיהיו מפרשים את שמותיהן בגיטין מפני תיקון העולם".¹³¹ עם זאת כאשר העדים מפורסמים אין

קאופמן A50 ובכתב יד פארמה Biblioteca Palatina 3173, ובדפוס נפולי רנ"ב [ושם: "העדים חותמים על תנאי" (!) ותוקן בשוליים כלפנינו] למשנה, וכן בכתב יד וטיקן 140; לעומת זאת גרסתו של רבנו תם ("העדים") נתמכת בכתב יד סנט פטרברג RNL Evr. I 187, ובכתב יד קמברידג' T-S E2.67

גיטין לו ע"א ("שלעתיים מתים העדים או הולכים להם למרחקים"). 127

רמב"ם, גירושין א, טו. 128

מיכאל בריס, "ליישוב שיטת הרמב"ם בעניין עדות שבשטר", משפטי ארץ – ראיות וטענות, עפרה תשס"ה, עמ' 287. 129

השגות לספר המצוות, השורש השני. 130

תוספתא, גיטין ו, ז; גיטין לו ע"א. 131

צורך בחתימת שמות ואף לא בכתב כלשהו, אלא די בסימני היכר מובהקים יודועים:

רב צייר כורא¹³² (רש"י: ולא היה חותם את שמו), ורבי חנינא צייר חרותא (=ענף של דקל), רב חסדא – סמך (=האות), ורב הושעיא עין (=כנ"ל), לפי הצליל של שמם: חסדא, הושעיה), רבה בר רב הונא צייר מכותא (=מפרש או תורן של ספינה).¹³³

רעיון החתימה כרוך באופן מהותי ברעיון הזיהוי. המבחן לכשרותה של החתימה הוא מידת הייחודיות שלה ויכולתה לשמש סימן היכר. חתימותיהם הייחודיות של חכמים הייתה ידועה על פי איגרותיהם ותשובותיהם ("דיסקי"). ההיגיון מורה אפוא שהדיוטות מן השורה החותמים על הגט צריכים להשתמש בחתימתם הייחודית המופיעה על גבי שאר שטרות, ובלבד שיציינו את שמם המלא כדי להקל על מלאכת הזיהוי של העדים.

אך הפרקטיקה חותרת תחת יסוד זה של ייחודיות החתימה. הפרקטיקה עושה סטנדרטיזציה של צורת חתימות העדים, ואלה חותמים את שמותיהם בכתב מרובע, כתב סת"ם. גם כאן, דיני כתיבת הגט "גלשו" גם אל החתימה של העדים. על אף ההבחנה בין רכיב הגירושין שבגט לבין רכיב הראיה שבו, מעתה "יש להיזהר בחתימת העדים בכל דבר שנזהרין בכתיבת הגט, דבעינן כתיבה תמה ומוקף גויל וכל כיוצא בזה".¹³⁴ וכבר נשאל על כך התשב"ץ: "למה נהגו לחתום בגט ראובן בר רבי יעקב שלמים, וגם למה נהגו לחתום בכתיבה אשורית?"¹³⁵ לעיל ראינו את השיקולים אשר הביאו לאימוץ הפרקטיקה של כתיבת אותיות נפרדות בגט עצמו, את הנחיצות ליצור מסמך בהיר בתוכנו ובצורתו מחד גיסא, אבל גם את ההשפעה האפשרית של דיני סת"ם על נוהל כתיבת הגט מאידך גיסא. גם כאן ניתן להסביר את הדרישות הצורניות החלות על חתימת העדים כנגזרות מן הצורך העקרוני לאתר אותן ולמנוע טעות בזיהוין. אך התוצאה המעשית מרוקנת משמעות זו של החתימה מתוכנה. חתימות העדים נראות כמעט אחידות, ללא

132 לפי כתיב זה הכוונה יכולה להיות כלי במידת כור, מוט שאורגים עליו אריג או כוורת דבורים, ראו סוקולוב (לעיל הערה 5). אולם במקבילה בכבא בתרא קסא ע"ב הגרסה היא כוורא כמו כוורא וכן היא בסוקולוב, והכוונה היא לדג.

133 רש"י, גיטין שם: "וילון של ספינה"; רשב"ם, בבא בתרא שם: "תורן [...] משט"א" (=mast).

134 סדר הגט לר' מיכל ר' יוזפס עם פירוש ברכת מים (לעיל הערה 5), סעיף קסה, עמ' רנט.

135 שו"ת א, ה, ז.

הסגנון האישי של כותביהם.¹³⁶ התוצאה אינה רק הקפדה נוספת, אלא ביטול החתימה הרגילה של העד. פרקטיקה זו חותרת תחת מהותו של הגט בתור שטר.¹³⁷ גם אם קיים היגיון מסוים בהבלטת תפקידה המרכזי של החתימה, בייחוד לפי דעת הרמב"ם המכשיר את הגט על סמך חתימת העדים גם ללא עדי מסירה, אין בכך כדי לבאר את עיצובן של הלכות אלה כשלעצמן. ודאי שלא את ריקון הממד הראייתי שלהם הלכה למעשה.

על כורחנו נאמר שגם כאן גברה התפיסה המטפיזית של הגט על התפיסה שלו כמסמך משפטי. העדים החתומים על הגט אינם חתומים על מסמך משפטי גרידא. תפקידם אינו מתמצה בכך שהם מעידים דרך חתימתם שמסמך זה נוצר על ידי הבעל בכוונה לגרש את אשתו, וכי אם המסמך הזה יוצא מתחת ידה ניתן להניח שהיא כבר אינה אשתו. בהיותם חלק ממעשה הגירושין עדותם מכוננת ואף לובשת אדרת מטפיזית. חתימת העדים מעניקה לפיסת נייר כוח אדירים – ניתוק הקשר האונטולוגי שבין איש לאשתו. לשם כך יש להחיל על חתימת ידיהם הלכות מן התחום הדתי-רוחני, ולא תוכל הפרקטיקה להסתפק בסימני היכר ייחודיים שהיו מספיקים בעולמם של דיני הראיות.

כוחו של שם: מוסכמה חברתית או סמן קשיח?

הפרמטר השלישי והאחרון בדיוננו הוא צורת כתיבת השמות בגט של הבעל המגרש ושל האישה המתגרשת. המשנה הקפידה על כך שהגט ישקף את שמם האמתי והמוכר של הצדדים. התוצאה של סטייה מהוראה זו עלולה לבטל את הגט: "שינה שמו ושמה, שם עירו ושם עירה, תצא וכל הדרכים האלו בה".¹³⁸

136 כפי שניתן לראות בנספחים א, ב. כאשר "מקרעין" לעדים שאינם יודעים לחתום תבנית חתימה שאותה הם ממלאים, לפי פירושו של רבינו תם לגיטין ט ע"ב, קיימת בעיה דומה. ראו גם את קושיית הירושלמי שהובאה בתוספות, ד"ה: "מקרעין": "והלא כתב ראשונה הוא פירוש ואין הגט יכול להתקיים בחותמיו, ומשני כשהרחיב להם את הקרעים, והעדים אין ממלאים לגמרי כל רחב הקרע".

137 וכן מצאתי גם אצל הגרי"ד סולובייצ'יק (לעיל הערה 18), בעמ' קיא ובהערה 15 שם, ובהפנייתו של הרב צבי שכטר שם לפתחי תשובה, אבן העזר קל ס"ק ט, המצביע על הנוהג לחתום בכתב פרובינציאל גם כאשר הגט כתוב בכתב מרובע: "כיון שרגילים לחתום כן, משא"כ אם יחתמו בכתב אשורי בדוחק ימצאו קיום". עם זאת קיימת לפחות דוגמה אחת הפוכה, שבה הגט נכתב בכתב חצי רהוט אבל חתימות העדים הם בכתב אשורית (לעיל הערה 65, נספח ד).

138 משנה, גיטין ת, ה.

מסתבר שההקפדה על הלכה זו עוררה קושי בנסיבות קונקרטיות. כך אנו מוצאים את רבן גמליאל מתקין תקנה מיוחדת, המתייחסת לאפשרות של איש או לאישה יהיו יותר משם אחד: "בראשונה היה משנה שמו ושמה, שם עירו ושם עירה. התקין רבן גמליאל הזקן שיהא כותב איש פלוני וכל שם שיש לו, אישה פלונית וכל שום שיש לה, מפני תיקון העולם".¹³⁹

"שינוי" שמם של הבעל ושל האישה שברישה אינו אלא השימוש בשמות נוספים שיש לצדדים, כפי שמתאר רב יהודה בשמו של שמואל את הרקע לתקנה זו של רבן גמליאל:

שלחו ליה בני מדינת הים לרבן גמליאל: בני אדם הבאים משם לכאן – שמו יוסף וקוראין לו יוחנן, יוחנן וקוראים לו יוסף, היאך מגרשין נשותיהן? עמד רבן גמליאל והתקין שיהו כותבין איש פלוני וכל שום שיש לו, אישה פלונית וכל שום שיש לה, מפני תיקון העולם.¹⁴⁰

הלכה זו מבליטה את הצורך של הבהירות ושל החד-משמעיות של הגט, כשטר המוכיח שהקשר בין בני הזוג ניתק. משמעות זו צריכה להיות ברורה בכל ההקשרים החברתיים בהם בני הזוג או מי מהם נתונים. זו המשמעות של הדרישה בנסיבות שבברייתא התלמודית –

היו לו שתי נשים אחת ביהודה ואחת בגליל, ולו שני שמות אחד ביהודה ואחד בגליל, וגירש את אשתו שביהודה בשמו שביהודה, ואת אשתו שבגליל בשמו שבגליל, אינה מגורשת עד שיגרש את אשתו שביהודה ושם דגליל עמו, ואת אשתו שבגליל בשמו שבגליל ושם דיהודה עמו.¹⁴¹

ניתן לפסק את המשנה בשתי צורות, וכתוצאה מכך גם להבין בשני אופנים את תקנתו של רבן גמליאל. באחת, ודומה שהיא הולמת את פשוטה של הברייתא הנ"ל, תיקן רבן גמליאל שיכתוב בגט את שני השמות: את שמו שהוא ידוע בו במקום הכתיבה ("איש פלוני") וגם את כל שמותיו האחרים ("כל שום דאית ליה").¹⁴² קריאה אחרת של דברי רבן גמליאל היא, שדי לכתוב בגט את שמו ("איש פלוני") וגם את מטבע הלשון "וכל שום דאית ליה".¹⁴³ מחלוקת זו הגיעה

139 שם ד, ב.

140 בבלי, גיטין לד ע"ב.

141 שם; תוספתא גיטין ו, ה; תוספתא כפשוטה על אתר.

142 תוספות, גיטין לד ע"ב ד"ה: "וכל"; ספר הישר לרבנו תם (לעיל הערה 5), סימן קמ.

143 הלכות גדולות, מהדורת מכון ירושלים תשנ"ב, עמ' תכא.

עד לשולחן ערוך¹⁴⁴ ובמשך שנים היה זה קו מבחין בין הקהילות השונות באשכנז ובספרד. בארץ ישראל נהוג היום לכתוב תוספת זו גם כאשר לא הוחזקו הצדדים ביותר משם אחד.¹⁴⁵ לענייננו, חשוב להדגיש שהלכות אלה נועדו ליצור שטר שהוא נקי מכל אי-בהירות, אשר יוכל לשמש ראיה ברורה בידי האישה בשעת קבלת הגט לניתוק הקשר שהיה בינה ובין מי שהיה האיש שלה. עצם הצורך באזכור שמות הצדדים בגט עשוי להיות דאורייתא ולהיגזר מאופיו של הגט כשטר או מהיותו "ספר כריתות", סיפור דברים שכורתים ביניהם.¹⁴⁶

ההלכה יישמה הוראות אלה גם בעיצוב הכתיב של השמות המופיעים בגט. שינוי בכתיב ה"נכון" של שמות אלה עלול לפסול את הגט ואף לבטל אותו כליל מן הנימוק של "שינוי שמו ושמה". מכאן לריבוי "קונטרסים" ורשימות של שמות אנשים ונשים שבהן הכריעו הפוסקים בשאלות של האיות הנדרש בכתיבה הגט, שאלות הנחשבות לדורשות מומחיות יתרה.

אחת התופעות הנלוות למגעים שבין ישראל לעמים היא החדירה של שמות הלעז לתוך מאגר השמות היהודי. המדרש משבח את ישראל במצרים "שלא שינו את שמם",¹⁴⁷ אף שלימים גם יראים לא נמנעו מלכנות את ילדיהם בשמות לועזיים, בין אם משיקולים של התערות חברתית ובין משיקולים אחרים, שאין צורך לבחון אותם בדיון שבפנינו. תופעה זו רווחת בתפוצה כולה, והיא חידדה את הצורך בקביעת השם הראוי להיכתב בהקשרים היהודיים, ובייחוד בגט, אשר המשמעות של שינוי השם שבו היא מרחיקת לכת. גם שאלת הכתיב העסיקה את הפוסקים, שכן שמות הלעז נשאו עמם עיצורים שלא נהגו באחת מן השפות, ב"לשון קודש" או בלהג המקומי. דוגמה קלאסית לכך היא הצירוף בלועזית: CH, הנהגה "טש" ואשר בשימוש המודרני נוהגים לכתבו עם גרש: צ'. מכאן לריבוי האפשרויות של כתיבת השם Charles: האם טשרלס או צ'רלס? וכך לגבי השם George – האם דשארדוז או ג'ורג'?

יחד עם יצירת מנגנונים שבאו להתמודד עם העיצורים החדשים, חדרו גם שיטות כתיבה פונטיות אשר ייחדו אותיות במקום תנועות כדי להימנע מניקוד

144 אבן העזר קכט, א וברמ"א; מהר"ם חביב, גט פשוט, שם, ס"ק א.

145 ראו נספחים א-ג.

146 רמב"ן (לעיל הערה 29).

147 שמות רבה א, א.

הגט עצמו.¹⁴⁸ שיטה זו נוהגת הן בשפות האירופיות הן בשפה הערבית, אך בדרכים שונות. ניתן לעמוד על ההבדל בין שיטות הכתיבה הפונטיות המלאות השונות אצל הפוסקים בארצות השונות, כפי שעמדו על כך הפוסקים.¹⁴⁹ כך יש להבחין בין דוברי שפות אירופיות ובין דוברי ערבית בכללים השונים שהם יוצרים עבור השימוש באות אל"ף¹⁵⁰ או באות יו"ד.¹⁵¹ בשפות האירופיות קיימות אותיות תנועה כגון E קצרה ו-A ארוכה, וכך בשמות הגיטין אנחנו מוצאים אותיות גם במקום הסגול (עיי"ן) והצירה (עיי"ן יו"ד), ואכן הפסיקה האשכנזית מורה לכתוב כך את שמות הלעז. מכאן ששמו של Charles עשוי להיכתב במגוון רחב יותר של אפשרויות: צ'ארלס, צ'רלס, טשארלס או טשרלס (ועם הכינוי Charlie, נפתחות עוד אפשרויות נוספות).

שאלות אלה הוכרעו בדרכים שונות: יש פוסקים המתירים את השימוש בגרש (צ'רלס, ג'אמילה; הפוסקים הספרדים כתבו נקודה על האות עצמה, "רפה": ג'אמילה) ויש האוסרים זאת. בארצות השונות אימצו כללי כתיב שונים, ולעתים

148 "דע שמה שאנו כותבין שמות לעז כמנהג הלועזים, עיין במקום סגל ואלף במקום קמץ באמצע תיבה וכו', חרוש הוא, דהרי הגט הוא בלה"ק וארמית [...] והרי בתנ"ך יש כמה שמות-לעז והם נכתבין בדרך לה"ק. ואמנם כבר נהגו לכתוב כך בדרך הלעז בגיטין בכדי לברר הקריאה", הרב יוסף אליהו הענקין, תשובות איברא, סימן פו-פח, כתבי הגרי"א הענקין, ניו יארק, תשמ"א, כרך שני, בעמ' קמו-קסז; "דקדוקים בשמות בגיטין וחלופי מבטאים", שם, כרך א', עמ' 178, ניו יארק, תשמ"א; "כללים בדקדוקי הכתיבה של שמות לועזי וביחוד שמות אנגלים", שם, עמ' רכט (עם רשימת השמות, שם). ה"גט" המנוקד שבגניזה הקהירית, T-S AS 96.16 אינו אלא טופס שנכתב כדי להתלמד בו ("והדה נץ אלגט"), וכפי שעולה בבירור מתוכנו ("ביום פל[לונין]" "בכך וכך לירח פל[לונין]" וכו'). היה מקום לבאר את השימוש בכתיב פונטי על דרך הרעיון של "סיפור דברים", המייחס משמעות יתרה לדרך הסיפור ולא לדרך הכתיבה התקנית. רעיון זה קשה להלמו לאור הדרישה היסודית אף יותר: בספר מתגרשת ואינה מתגרשת בדבר אחר.

149 עד כדי תיחום כמעט מוחלט: "נכון הדבר שימנע עצמו הספרדי מלסדר גט למגרש ומגורשת אשכנזים וכן בהיפך כי ידוע שרבו כמו רבו הדקדוקים שבשמות ובכינויים ומי שאינו רגיל ואינו בקי בהם ובשמותיהם אינו יודע מוצאם ומובאם", שדי חמד, מערכת גט, סימן א, אות ד; השו"ה הרב יעקב זמיר, "כתיבת שמות בני הזוג בגט כשהם מעדות שונות", שורת הדין ח (תשס"ג) עמ' ת.

150 "בשמות הערביים אין אות האל"ף באה להורות על הפתח, אלא אם היא להורות על הנחת השם והברתו שהיא מלעיל כמו סאלם, צאלח, כאמל וכיו"ב בשמות אנשים", הרב מסעוד חי בן שמעון, שם חדש, מצרים ה'תרע"ז.

151 "בשפה הערבית אינה באה היו"ד באמצע התיבה אלא להורות הברת החיריק כגון סלים, גמיל וכיו"ב. אמנם להברת הצירי והסגול והשבא אינה באה יו"ד, ונכתב חסר ודינה כמו לשון הקודש", שם חדש, שם, ו, ד. ראו גם שם ו, יג.

ייחודיים (באיטליה למשל האות זי"ן נהגית כמו צד"י, והאות ה"א אינה נהגית כלל: ויניזיאה במקום ויניציאה; אוגו במקום Hugo).¹⁵² אך דווקא בפרשת דרכים זו עולה שוב שאלת תפקידם של שמות אלה. אם הגט נועד ליצור וודאות באשר לצדדים המעורבים בפרשת הגירושים, האם אין לאמץ כלל פשוט המורה על דרך הכתיבה המקובלת של שם זה על ידי אותו אדם, או למצער על ידי החברה במקום מגוריו או במקום ביצוע הגירושים? לעתים דרך כתיבת השמות זרה עד כדי חוסר התאמה בין האדם, הרגיל לכתוב את שמו באופן מסוים, לבין דרך כתיבת שמו בגט. מי שחותם את שמו "צ'רלי" כעניין שבשגרה על המחאות, על חוזים וכדומה, בהתאם לרישום המופיע בתעודות הרשמיות שלו ובכל הדואר שהוא מקבל, לא יזהה את המסמך הדתי שעליו מתנוסס השם "טשארלי". גם ניהול "הספרים הכפולים", היינו השימוש בשמות לוועזיים כסימני היכר בחברה, וייחוד השמות היהודיים רק לטקסים דתיים ולכל דבר שבקדושה, כמו שמות הגיטין, מעורר תהייה. האם גם שמות טקסיים כאלה כלולים בתקנתו של רבן גמליאל הזקן?

אפשר לחדד את השאלה גם כך: דווקא ההקפדה על דרך הכתיבה ה"נכונה" והייחודית שבהלכות גיטין חותרת (או עשויה לחתור) תחת מהותו של הגט כשטר. ציון הצדדים באמצעות כללים שכאלה שאינם אינטואיטיביים, מרחיקה (או עלולה להרחיק) את הגט מן האידאל של שטר בהיר, "מוכח מתוכו", המציין את הצדדים למעשה הגירושים, והמפקיד בידי האישה מסמך המוכיח כי מעתה היא מותרת לכל אדם מישראל.¹⁵³

152 הרב גד אלדר, "שמות עבריים ולועזיים בגט" תחומין כט 257 (תשס"ט), על פי שו"ת מהר"י בן לב א, לג.

153 הרב חיים שלמה רוזנטל התייחס לזה, "קובץ הערות בעניין 'שמות גיטין' וסידור הגט", שורות הדין ט (תשס"ה) קסה, בעמ' קסט, והוא מבקש ליישב את הפרקטיקה עם הממד המשפטי-הלכתי של הגט, תוך שהוא משקלל את הפרקטיקה הנוהגת היום של קריעת הגט בבית הדין ומסירת כתב בית דין בידי האישה לראיה:

ונראה לומר שבזממה"ז שהגט נמסר בבי"ד ונשאר (ונקרע בבי"ד), ובי"ד נתן לאיש ולאשה תעודת גירושין ומעב"ד [=ומעשה בית דין], ובתעודת הגירושין כתובים הרבה פרטים המזהים, א"כ כל ענין הגט צריך להיות שניכר לבי"ד מיהו המגרש ומי היא המגורשת, וזה עשה בבירור הבי"ד בשמות ועל פי עדים כשרים כנהוג, וא"כ אין חשש שיאמרו שלא זה הוא המגרש או לא זה המגורשת, לפי שבתכסיסי הכתיבה הידועים לבי"ד נקבע לכתוב בגט מה שכתבו והביה"ד הכשירו וניתן לה גט ולבי"ד אין ספק שזה המגרש וזו המגורשת, א"כ ודאי שיש להכשיר לתת הגט לאשה. וכמו שעכשיו אם האשה תחזיק גט בידה וכתוב בה שם בעלה "דזראדזש" מינעוט שבמינעוט יקרא לזה

מעניינות אפוא ההנמקות השונות אשר ניתנו לקצת מן הכללים. השימוש בשמות הקודש אינו מרתיע את הרב משה פיינשטיין אשר הבחין בין שני מרחבים חברתיים שונים: השם העברי אכן מציין את האדם הספציפי במרחב של הקודש, והוא בא לידי ביטוי בטקסים הדתיים השונים המתקיימים בתחנות השונות של חיי האדם. זהו מרחב חברתי, עולם שלם, הניצב כעובדה, גם אם אין נזקקים לו בחיי השגרה. בתוך עולם זה יש לאדם תגית זיהוי מוחלטת שאינה אוכדת לו גם אם אין משתמשים בה באופן תדיר¹⁵⁴ (שונה המצב כאשר השם היהודי, שם העריסה, נשתכח לחלוטין).¹⁵⁵ רעיון זה משמר את תפקידו של שמו של האדם כסמן חברתי. החידוש בדברי הרב פיינשטיין הוא בהכרה במרחב חברתי נפרד, שאינו המרחב שהאדם שרוי בו בחיי החולין שלו. חלוקה זו דומה לחלוקה שבין גליל ליהודה, שבין "הכא" ל"התם" של הסוגיה התלמודית, גם אם הם קיימים באותו מרחב גאוגרפי ובאותה עת.

אך לא כולם פירשו כך את ייחודו של השם העברי. הפוסקים הבחינו בין שמות שהם כינויים ובין שמות שהם "שם העצם".¹⁵⁶ לא ההקשר החברתי קובע את שמו "האמתי", האונטולוגי, של האדם. רק כאשר שם זה שנקרא בו האדם בשעת מילתו נשתנה, אם ברצון אם מחמת כורח דוגמת שינוי שם בעקבות

"ג'ורג'" (או אפילו אם יכתובו גורג (בלי 'תגים' ג"כ לא יוכלו לקרוא), והתירוץ לכך הוא שלא צריך שה'רחוב' יקרא אלא שבי"ד היודע בתכסיסי הכתיבה ידע יפה במי המדובר.

על אף שמרנותה של גישה זו, המשמרת את דיני האיות שהיו רווחים לפני דורות, מבחינה עיונית היא מחודשת ואף נועזת. במקום לשנות את דיני כתיבת השמות לאור שינויים חברתיים של מתן שמות ודרך כתיבתם, היא משנה את תפקידו ואת מהותו של הגט עצמו לאור התמורות שחלו בנהלי בית הדין. דווקא פרשנות מרחיקת לכת זו מחזקת את התיזה של מאמרי, משום שהיא מצביעה על התמורה החלה בגט מתפיסתו כמסמך משפטי (שטר) להיותו מכשיר הפועל במרחב המצומצם והסגור של בית הדין ויושבי על מדין. מסמך שכזה פועל במישור הרוחני-דתי. המשמעות המשפטית עוברת מן הגט אל אישור בית הדין שנועד לצורכי חוץ. מנגד חשוב להדגיש שקריעת הגט איננה תופעה חדשה. רבים מן הגיטין שבגניזה קרועים שתי וערב (בקרע ישר או באלכסון) בקריעה ישרה. ראו גם יואל פיקסלר וחנון אשל, "קריעת גיטין החל בתקופת מרד בר-כוכבא לאור הממצאים ממדבר יהודה", סידרא כב (תשס"ז), עמ' 81.

154 שו"ת איגרות משה, אבן העזר ג, לט; ד, קב; שם אבן העזר א, קלא.

155 בית שמואל, שמות אנשים ונשים, שמות נשים, אות א; ערוך השולחן, אבן העזר קכט, נו-נט; שו"ת דרכי נועם, אבן העזר מה.

156 השו"ת שו"ת תורת חיים (מהרח"ש), חלק ד, סימן י.

מחלה¹⁵⁷ ואם מחמת הזנחה קיצונית ("שם עריסה שנשתכח"), ניתן (אולי) להתעלם ממנו.¹⁵⁸ שמו של האדם עוטה משמעות מטפיזית יחד עם המשמעות החברתית שלו ואף בעדיפות מסוימת על פניה.

הזיקה לכתבי הקודש שאותה ראינו בדיון לגבי צורת האותיות של הגט, משתקפת גם בנימוקים לדרכי האיות של השמות שבגיטין. באותו פולמוס לגבי השימוש בגרש או בניקוד מעל אותיות הגט, המהרשד"ם פסל זאת מחמת הדמיון לספר תורה: "שהרי אני רואה שבגט אנו נותנין לו כל דיני ס"ת".¹⁵⁹ עם זאת יש שמורים הלכה למעשה לנקד את האותיות הרפות הבאות מן הערבית בסימון "רפה" מעל האות, כבמקור הערבי עצמו.¹⁶⁰ גזירת ההלכות של הגט מדיני ספר התורה חושף את הרובד המטפיזי של הגט גם בכל הנוגע למרכיבים המשפטיים שלו כמו בדרך כתיבת השמות. הוראה זו היא גם המקובלת בפרקטיקה של כתיבת גיטין, אם כי היא אינה מובנת מאליה.

למעשה גם מבלי לערוך אנלוגיה מפורשת בין הגט ובין ספר התורה ניתן לראות בקביעה של דרך איות אובייקטיבית ביטוי לרעיון המטפיזי של הגט. כאמור סטנדרטיזציה שכזו עשויה ללמד שלא ההקשר החברתי קובע את שמו של האדם ואף לא את דרכי כתיבתו. כאשר קיימות דרכים שונות לכתוב את שמו של האדם היה די בכך שהחברה תדע במי מדובר, אך לא כך הדבר בגט. האובייקטיביזציה של האיות, כמו גם האובייקטיביזציה של דרכי הכתיבה שנדונו

157 מרדכי, גיטין שסט; שולחן ערוך, אבן העזר קכט, יח.

158 אף שיש אומרים ששם עריסה יהודי אינו בטל גם אם נזנח. רבנו תם סבור שאין לומר לגרש בשם הנכרי שלו, גם אם זנח את שמו היהודי: "חלילה להזכיר שם של עובד כוכבים בתורת משה וישראל", גיטין לד ע"ב תוד"ה "והוא"; שולחן ערוך, אבן העזר קכט, ה. המשמעות היא ששמו היהודי של הבעל נותר שמו ה"אמתי" גם ללא שימוש חברתי או קהילתי כלשהו, כפי שעמד על כך בשו"ת מהרי"ק, שורש פח (מהדורת אורייתא, ירושלים תשמ"ח), וכך עולה מהוראתו של רבנו פרץ שהובאה בבית יוסף שם, שבמקרה ונשתקע שם ראשון יכתבו שני גיטין: "שסוף סוף שמו הראשון הוקבע תחילה והוא הוא תחילתו ועיקרו", מהרח"ש, שם. ראו גם הרב מרדכי אפרים אוריה, "גט שנכתב בו שם עריסה שנשתקע", שורת הדין א (תשנ"ד), עמ' קעא; הרב שלמה שלוש, "שם עריסה שנכתב בגט", שם, עמ' קעה; הרב מיכאל עמוס, "שם עריסה שאינו בשימוש", שורת הדין י (תש"ס), עמ' קצד.

159 שו"ת, חלק אבן העזר, רה; מהר"ם בן חביב, גט פשוט, קכט, פח.

160 שם חדש (לעיל הערה 150), ו, ח-ט, עמ' כג-כד, בייחוד בשמות ערביים מסוימים כאשר המשמעות משתנה על פי הסימון, "ונותנים רפ"ה אף במקום שאין מנקדין בגט"; וראו דיון בספר גט פשוט, קכט, פח, והערות המהדירים על הבית יוסף, מהדורת שירת דבורה-מכון ירושלים תשנ"ד, טור אבן העזר, קכט הערה מט*.

לעיל, עשויות לחשוף תפיסה מטפיזית הרואה בשמו של האדם זיקה בין השם הספציפי, הסמן, ובין זהותו של האדם, המסומן, אשר רק אם אייתו אותו בדרך ה"נכונה" יפעל הגט את פעלו.

גט: דברים שבקדושה?

ביקשתי להצביע על האנלוגיה, המפורשת ואף זו שאינה מפורשת שבין גט ובין כתיבי הקודש. השוואה זו אינה נגזרת בהכרח מן הסוגיות העוסקות במרכיבים המשפטיים של הגט, ובמובנים רבים נראה שהיא אף חותרת תחת מרכיבים אלה. הפרקטיקה היא זו החושפת תפיסה מטפיזית זו. אך כלום יש לה עיגון רעיוני? כלום נהיה מוכנים לומר בפה מלא את אשר מצאנו בין השיטין – שאכן יש לראות בגט מסמך שעניינו ניתוק הקשר המשפטי שבין איש ואשתו יותר מאשר מסמך הפועל בעולמה של ההלכה על מנת להשיג תוצאה משפטית מובהקת? על מה נשענת תפיסה זו?

אכן כדברים האלה אומר הרדב"ז בתשובה, ביחס למרכיבים הרוחניים שבגט בכל הנוגע לכוונה הנדרשת ביצירתו:

שאלת על הדברים הצריכין ליעשות לשמן אם צריך דבור או סגי במחשבה לבד[...]. וא"ת התינח דבר שבקדושה אבל כתיבת גט דבעינן לשמה דכתיב וכתב לה לשמה לעולם אימא לך דבמחשבה גרידתא סגי.

וי"ל דסוף סוף קדושה יש בגט לפי שנקרא ספר וכתוב בו כדת משה וישראל. ותו דאם כתב אותו סתם אינו כורת בינו לבינה וע"י שכותב אותו לשמו ולשמה כורת לפיכך צריך שיוציא הדברים בפה כדי שע"י כך יתקיים המעשה שאין הדברים מתקיימים במחשבה לבד: וכן במגלת סוטה צריך ג"כ לשמה וצריך להוציא בשפתיו כדי שהמים יפעלו פעולתם בכח השם הקדוש והנמחה¹⁶¹ אל המים ולכן טוב וישר בכל הדברים שצריכין לשמה לפרש בדבור שהוא עושה לשמן אבל בדיעבד מודה אני שאין הדבר נפסל בכך כיון שגמר וחשב בדעתו לעשותן לשמן.¹⁶²

בהשוואה שהרדב"ז עורך בין גט ובין מגילת סוטה, הוא מבליט את פועלה המטפיזי של מגילת הסוטה: "כדי שהמים יפעלו פעולתם בכוח השם הקדוש". כוונת כותב הגט נדרשת כדי לכרות ובלעדיה המסמך אינו כורת. כדי לצקת כוח

161 ש"מ צ"ל: הנמחה.

162 שו"ת רדב"ז, חלק א, סימן קנד.

זה אל תוך הגט רצוי אף לומר כוונה זו בפה מלא, "כדי שעל ידי כך יתקיים המעשה, שאין הדברים מתקיימים במחשבה בלבד". אנלוגיה זו אפשרית רק משום שיש בגט קדושה, "לפי שנקרא ספר", ובכך מטרת הרדב"ז היא להשוות את הגט לספר התורה ולא לשטרות, על אף שהם מכונים "ספר" במקרא ("ספר המקנה"): ¹⁶³ "וכתוב בו 'כדת משה וישראל' ". מונח זה לבדו ("ספר") אינו הופך את המסמך לאחד מכתבי הקודש. אף אין בו אזכרה כלשהי (פרט אולי לציורף האותיות אל"ף ולמ"ד בסוף שם ישראל). משום כך נראה שכוונת הרדב"ז היא שהתרת הקשר בין איש לאשתו נעשית רק על פי המתווה שבתורה, בהיותו קשר מטפיזי מייסודו. קשר זה נוצר "כדת משה וישראל", קרי על פי אותו כוח ייחודי שהעניקה תורה לישראל ליצור קשר זה, והוא גם נכרת רק על פי כוח זה, אף הוא "כדת משה וישראל".

אולי זו כוונת הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, שמפרש כך את דברי הרדב"ז: אולי י"ל עוד, לענין שם קדושה שבגט לפי הרדב"ז, משום קדושת המצוות, כדמקשינן גם יציאה להויה [...] ¹⁶⁴ וכמו שבהויה דקידושין יש בה קדושה כדאמרינן בריש המסכתא "מדאסר לה אכולי עלמא כהקדש", ¹⁶⁵ וי"ל שעיקרה הוא מדאסר לה על פי מצות התורה, וכן היציאה דגירושין גם כן שעושה לה על פי מצות התורה, והוא כדת משה וישראל שבדברי הרדב"ז, והוא מה שנעשה כתוב בספר זה, והוא טעם אחד של ספר שכתוב בו כדת משה וישראל, בפעולתו ובמלותיו יחד, ולא טעם מיוחד של מציאות שם ספר, כי מה זה נותן קדושה וגם שטר המקנה נקרא ספר בירמיה לב ובבא בתרא קס. ¹⁶⁶

הגרציה"ק מראה ש"ספר" כשלעצמו אינו מצביע על ממד של דברים שבקדושה. לכל היותר "ספר" מציין שטר בעלמא, כמו שטרי מכר שבמקרא ובתלמוד. על כורחנו, כוונת הרדב"ז היא לממד נוסף, שניתן לעמוד עליו מתוך ההשוואה ("ההיקש") שעורכת הגמרא בין מעשה הקידושין ובין מעשה הגירושין: "ויצאה" "והייתה". אין מדובר במוסכמה חברתית בעלמא. קידושין

163 ירמיה לב, יא.

164 קידושין ה ע"א ועוד.

165 שם ב ע"ב.

166 הרב צבי יהודה הכהן קוק, לנתיבות ישראל – קבוצת מאמרים, ירושלים תשל"ט, חלק ב, פז.

יוצרים קשר של קדושה, גירושין צריכים להתיר קשר זה, ושניהם נעשים רק מכוח עולמה הנורמטיבי של התורה, "על פי מצוות התורה": "כדת משה וישראל". הרדב"ז והרב צבי יהודה עסקו במרכיב של הגט הנוגע לממד שהוא מטפיזי במובהק – הכוונה הנדרשת ביצירת הגט. עם זאת הם ביטאו במפורש את ההנחה הסמויה של הלכות גיטין כולן: התרת קשר הנישואין בישראל אינה רק עניין שבמוסכמה, אלא היא פועלת פעולה בת משמעות מטפיזית. מעמד האונטולוגי של בני הזוג משתנה כתוצאה מהקשר ("הווייה") ומניתוקו ("יציאה"). רעיון זה מבוטא בשלל מדרשים על אודות משמעות חיי הנישואין והגירושין גם יחד. מחד גיסא "בצלמנו כדמותינו – אי אפשר לאיש בלא אשה ואי אפשר לאשה בלא איש, אי אפשר לשניהן בלא שכינה";¹⁶⁷ "משבנה לו עזר נקרא שמו איש והיא אשה".¹⁶⁸ מאידך גיסא, "כל המגרש אשתו ראשונה – אפילו מזבח מוריד עליו דמעות".¹⁶⁹ לטענתי, רעיון זה מונח בבסיסן של הלכות רבות מסדר הגט, והתפתחותן של הוראות אלה, אף כאשר הן חותרות תחת המרכיב המשפטי של הגט, מצביעה על כך שגם אצל פוסקי ההלכה יסוד מטפיזי זה נתפס כעיקרו של הגט, כשם שהוא נתפס כעיקרם של הנישואין עצמם.

167 ירושלמי, ברכות ט, א.

168 ילקוט שמעון, תורה רמז כד.

169 גיטין צ ע"ב.

נספח א

נספח בנספח ב

בשני בשבת שבעה ועשרים יום לירח אב שנת חמשת אלפים ושבע מאות
 וחמש לבריאת עולם למנין שאנו מנין כאן במתא ירושלם דיתנא על מי שלח
 ועל מי בורות אנא העומר היום בירושלם הנזכרת וכל שום אחרון
 וחניכה דאית לי ולאבהתי ולאיתי צביתי ברעית נפשי בלא אינסנא ושבקית
 ופטרית ותרוכית יתיכי ליכי את אתתי העומר היום
 בירושלם הנזכרת וכל שום אחרון וחניכה דאית ליכי ולאבהתי ולארתריכי
 דהוית אנתתי מן קרמת דנא וכדון פטרית ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי
 דיתיהוין רשאה ושלטאה בנפשיכי למרחך להתנסבא לכל גבר
 דיתצביון ואנש לא ימחא ביריכי מן שמי מן יוכא דמן ולעולם
 ורתי ארתי מור נרתי ללך אום
 ורן די יהוי ליכי מנאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין זגא פיטון
 כן כושר וישור אק
 שמואל ברוך בן יוסף עד

רחמים המכונה בכרך בן אברהם עד

נספח זה נהג בכל בני חרן ביקורת פירוש מייסדת הירושלם.
 כמסמך מרובות עיי רבנו אהרין טאני ישראל
 תולדותיו אוחי זמר סופר גיפן.

נספח ב

110 סח ב ט אשכנז

בשלישי בשבת בעשרים יום לירח המזל שנת חמשת אלפים ושבע מאות ושמונה עשרה
 לבריאת עולם למנצח שאני מנצח כאן בנותא ירושלב דיתבא על מי שלח ועל מי ברות
 אצא ודמתקרי דמתקרי
 העומד היום בירושלב הנזכרת וכל שום אחרץ והניכה דאית לי
 ולאבהתי ולאמרי עבתי ברעות צפשי בדלא אנסנא ושבקית ופטריית ותרוכית יתיכי ליכי
 אצת אצתתי העומדת היום בירושלב הנזכרת
 וכל שום אחרץ והניכה דאית ליכי ולאבהתיכי ולאמריכי דהוית אצתתי מן
 קדמות דנא וכדן פטרית ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי דיתיהוין רשאה
 ושלטאה בצפשיכי למקך להתנסבא לכל זבר דיתעביין ואנש לא ימא
 בדיכי מן שמוי מן יומא דנץ ולעלם והרי את מותרת לכל אדם
 ודן די יהוי ליכי מנא ספר תרוכין ואצרת שבוקין נט פטורין
 כ היום בן שמעאל עד מאיר בן מנחם עד
 ת כושר וישו אכ

מסמך זה נוצר בכל פתי הדיו במסגרת פירוש מדינת ישראל
 מסמכים מודעות צ"י רבני אריות גאון ישיאל
 והדפסנו אותו בצדד ששירי גיטין

נספח ג

בעל־ישי בשבת המערה ונעשרים יום לירה אדר הראשון עֶזְתָּ חֲמוּסֹת אֲלֵפִים וְשֶׁבַע
 מֵאוֹת וְשֶׁבַעִים וְאַחַת לְבִרְיָאָת עוֹלָם לְמִנְיָן עֲאֲזוּ מִנְיָן כֵּאֲן בְּמִתָּא חִיפָה דְעַל כִּיף יִמָּא
 יִתְבָּא וּמְנַמִּימִי בְּאַרְת מִסְתַּפְקָא אֲנָא בֶן דְּמִתְקַרִּי בֶן דְּמִתְקַרִּי הַעֲוֹמֵד הַיּוֹם
 בְּמִתָּא חִיפָה הַנְּזַכְרָת וְכָל עוֹם אַחֲרָן וְחִיכָא דְאִית לִי וְלֵאבְהִתִּי וְלֵאֲתֵרִי
 צְבִיתִי בְרַעוֹת נְפֻעֵי בְּדִכָּא אֲנִיסְנָא וְשִׁבְקִית וּפְטַרִית וְתִרְכִיבִית יִתִּיכִי לִיכִי
 אֲנָת אֲנָתִי דְּמִתְקַרִּיא בֶת הַעֲוֹמֵדֵת הַיּוֹם בְּמִתָּא חִיפָה
 הַנְּזַכְרָת וְכָל עוֹם אַחֲרָן וְחִיכָא דְאִית לִיכִי וְלֵאבְהִתִּיכִי וְלֵאֲתֵרִיכִי דְהוּיֵת
 אֲנָתִי מִן קַדְמֹת דְּנָא וְכִדּוּ פְטַרִית וְשִׁבְקִית וְתִרְכִיבִית לִיכִי דִּיתִירְוִיין
 רִעָאָה וְעוֹלְטָאָה בְּנְפֻעֵיכִי לְמַדְרָךְ לְהַתְנַסְבָּא כִּכְל צְבֵר דִּיתִי צְבִיין וְאֲנִי
 לֹא יִמְחָא בִּידִיכִי מִן עוֹמִי מִן יוֹמָא דְנָן וְלַעֲכֶם וְהוּיֵת אֲתָּ מוֹתֵרֵת לְכָל אָדָם
 חֲדָן דִּי יְהוּי לִיכִי מִנְאִי סַפֵּר תִּרְכִיבִין וְאֲנָרֵת עוֹבֻקִין וְגַם פִּיטוֹרִין
 כִּד מִשְׁוֹר וְיִשְׁוֹר אֲנִי

מרדכי בן חיים עד
 שלמה בן משה עד

(Handwritten notes in Hebrew, including the word "אשר")

נספח ד

נספח ה

נספח 1

באחד בשבת תשעה עשר יום לידה כסלו בשנת חמשת אלפים וארבע מאות
ועשרים ושנים לבריאת עולם לפענא דרגלנא למבנא הכא כמתא דמשק דיעל
גדרי אמנא ופירי מותבה אנא משה בן אברהם דמתקרי אברהים העובד היום
הכא כמתא דמשק הנזכרת וכל שום אחרון והנכא דאית לי ולאבהתי ולאחרי
צבית ברעות נפשי בדלא אנסנא ופטרת ושבקית ותרוכות יתני ליכי אנת
אנתני מלכה דמתקריית מלך בת אליהו דמתקרי בער העומדות היום הכא
כמתא דמשק הנזכרת וכל שום אחרון והנכא דאית ליכי ולאבהתי ולאחריכי
הי חוית אנתני מן קרמא דנא וכדו פטרית ושבקית ותרוכות יתני ליכי
הי תהויין רשאה ושלטאה בנפשכי למך לדתנסבא לכל גבר
הי תיצביין ואנשי לא יחא בדיכי מן שמי מן זמא דנן ולעלם והרי אנת
מתרת לכל אדם ודן דהי ליכי מנא ספר תרוכין ואנת שבוקין וגט גאון
אלעזר בן נח ער
היי"ם בן אליהו ער

